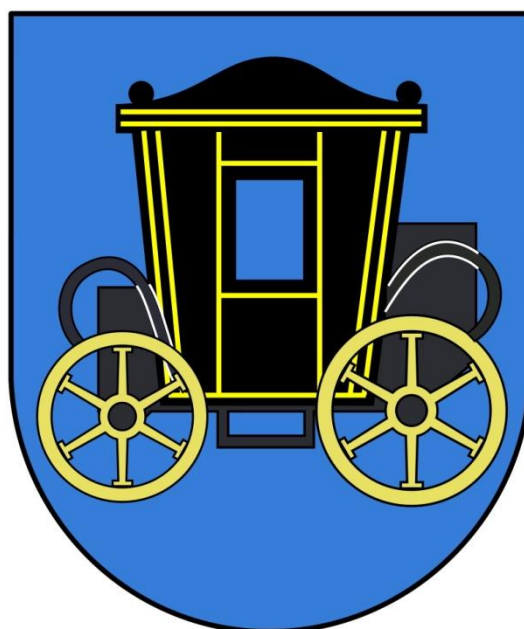

Załącznik do Uchwały Nr XXIX/259/2021

Rady Gminy Czarna

z dnia 25 listopada 2021 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY CZARNA NA LATA 2021-2024

Spis treści

I. WSTĘP.....	2
II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA	2
III. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	3
IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	8
IV.1 KRAJOWA POLITYKA W DZIEDZINIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	8
IV.2 REGIONALNA POLITYKA W ZAKRESIE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	11
V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	19
V.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.....	19
V.2 CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW.	23
Zarys historii gminy Czarna.....	23
Zachowana zabudowa historyczna.....	33
Zabytki archeologiczne	40
V.3 ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY.....	42
V.4 ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW	45
VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	46
VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	49
VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	58
IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	59
X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	61
Załącznik nr 1 Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Czarna.....	62
Załącznik nr 2 Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy Czarna ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Czarna	64

I. WSTĘP

Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Czarna na lata 2021-2024 to dokument będący całościową strategią ochrony zabytków zlokalizowanych na terenie gminy na okres najbliższych czterech lat, który realizowany będzie dostępnymi środkami prawnymi oraz finansowymi. Jednocześnie dokument ten stanowi instrument koordynujący proces tworzenia polityki przestrzennej na terenie gminy i powinien wpłynąć na poprawę stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez właściwe – z punktu ochrony zabytków i opieki nad nimi – podejmowanie przez samorząd działań zarówno organizacyjnych i finansowych zmierzających do poprawy w tym zakresie. Kolejną rolę jaką spełnia niniejszy dokument jest uświadamianie potrzeb i zasad ochrony środowiska kulturowego wśród społeczeństwa, a także dążenie do włączenia lokalnej społeczności w proces sprawowania opieki nad zabytkami poprzez tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Przedmiot *Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Czarna na lata 2021-2024* stanowi zachowane materialne dziedzictwo kulturowe istniejące w granicach administracyjnych gminy, określane najczęściej mianem zabytków. Wymiar materialny zabytków jest ściśle związany z ich istotnym walorem niematerialnym, pozwalającym budować indywidualną, lokalną świadomość miejsca współkształtowanego przez dziesiątki pokoleń mieszkańców gminy. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia bowiem poczucie tożsamości, wspiera identyfikację z tzw. „małymi ojczyznami”, zacieśnia procesy integracyjne w społeczności lokalnej, co może prowadzić do złagodzenia negatywnych skutków części z zachodzących obecnie procesów globalizacji.

Założenia programowe zawarte w niniejszym dokumencie opierają się na wykazie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami sformułowanymi w art. 87 *Ustawy z dnia 27 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r. poz. 710, 954).

Przed przystąpieniem do opracowywania *Gminnego Programu* przeprowadzona została weryfikacja terenowa zasobu dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, mająca na celu m.in. wytypowanie obiektów przewidzianych do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków. Na podstawie zebranego materiału opracowano Gminną Ewidencję Zabytków, stanowiącą podstawę dla opracowania niniejszego dokumentu.

Zgodnie z zapisami *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* niniejszy dokument obowiązuje przez okres 4 lat.

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA

Podstawę prawną sporządzenia *Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Czarna na lata 2021-2024* stanowią przepisy zawarte w *Ustawie z dn. 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe

oraz gminne programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 cytowanej *Ustawy* wójt gminy sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami, podlegający uchwaleniu przez radę gminy po uzyskaniu pozytywnej opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt gminy sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa zasadnicze cele programów opieki nad zabytkami:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyekspozowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W swych założeniach program opieki nad zabytkami powinien być zgodny z dokumentami rządowymi o charakterze strategicznym, sporządzonymi na poziomie ogólnokrajowym oraz samorządowym na poziomie wojewódzkim i gminnym. Należy również pamiętać o współzależności tego dokumentu z innymi gminnymi opracowaniami, w tym: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego i in.

III. UWARUNKOWANIA FORMALNO-PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Obowiązujące uwarunkowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są zawarte w następujących dokumentach:

Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami regulująca zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, a także określająca przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami. Ustala również kompetencje organów ochrony zabytków, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych prowadzonych przy zabytkach, sposobach ich ewidencjonowania etc.

W świetle cytowanej ustawy za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, także ich części i zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z Art. 6 ww. Ustawy ochronie i opiece, bez względu na stan zachowania, w szczególności podlegają:

- zabytki nieruchome będące: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome będące: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, wytworami techniki, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne będące: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ustawowej ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa definiuje pojęcia ochrony (Art. 4) i opieki (Art. 5) nad zabytkami:

- ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska;
- opiekę nad zabytkiem sprawuje jego właściciel lub posiadacz, a polega ona na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych prowadzonych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Formami i sposobami ochrony zabytków zawartymi w Art. 7 Ustawy są:

- wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków:
 - zgodnie z Art. 9 Ustawy do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek. Do rejestru może być wpisane również otoczenie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku;
 - zgodnie z Art. 10 Ustawy do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku

ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

- uznanie za pomnik historii zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 15 Ustawy);
- utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się w krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej; park kulturowy może utworzyć Rada Gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (Art. 16 Ustawy);
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, uwzględniającym w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia; innych zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się w zależności od potrzeb strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Ustawa określa obowiązki oraz kompetencje samorządu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków (art. 22, pkt. 4), sporządzanie na okres czteroletni Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami (art. 87), uwzględnianie ochrony i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania (art. 18 i 19). W artykułach 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71 oraz 72 Ustawy zawarte są szczegółowe określenia obowiązków właścicieli zabytków, w tym też samorządu, dla objętych ochroną zabytków, które są własnością gminy lub są w jej posiadaniu.

Dodatkowo zadania własne gminy określa Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r. poz. 1372), w myśl której: „*zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Wymienione w ustawie zadania obejmują kwestie:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- kultury fizycznej i turystyki;
- zieleni gminnej i zadrzewienia;
- cmentarzy gminnych;
- utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych;
- promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r. poz. 741, 784, 922). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy.

Ustawa daje samorządowi realny wpływ na ochronę krajobrazu kulturowego, a także na jego świadome kształtowanie, np. poprzez zapisy w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4).

Decyzje w sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje w sprawach ustalenia warunków zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53 ust. 4 pkt. 2).

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r. poz. 1333, 2127 z późn. zm.)

Prawo budowlane normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, gminnej ewidencji oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r. poz. 1219, 1378, 1565, 2127, 2338, z 2021 r. poz. 802, 868, 1047.), która mówi m.in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. z 2021 r. poz. 247, 784, 922, 1211), która stanowi rozszerzenie ustawy Prawo ochrony środowiska. W przepisach ustawy określono zasady przeprowadzenia oceny planowanych przedsięwzięć w zakresie ich oddziaływania na środowisko i wskazano dokumenty wymagające opracowania takiej oceny. Są to m. in. projekty przestrzennego zagospodarowania kraju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, plany zagospodarowania przestrzennego oraz strategie rozwoju regionalnego, turystyki i wykorzystania terenu. Dokumenty te w zasadniczy sposób odnoszą się do zabytków.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021 r. poz. 1098), której przepisy określają m. in. kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2020 r. poz. 1990, z 2021 r. poz. 11, 234, 815). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest m. in.: opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa m.in. postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2020 r. poz. 194). W myśl ustawy działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art.1 ust.1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami (art.1 ust.2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art.1 ust.4). Art.2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art.9 ust 1, 2).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057, z 2021 r. poz. 1038, 1243). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (m.in. stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479);
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2020 r. poz. 902).

Ustawa o muzeach określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. W art. 1 definiuje Muzeum jako „...jednostkę organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami”.

W świetle ustawy muzeum realizuje powyższe cele poprzez (art. 2):

- gromadzenie i przechowywanie dóbr kultury, katalogowanie i naukowe opracowywanie muzealiów; zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz zabezpieczanie stanowisk archeologicznych, organizowanie i prowadzenie badań ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych;
- urządzenie wystaw, prowadzenie działalności edukacyjnej, udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych, prowadzenie działalności wydawniczej.

Ustawowo (art. 5.1) gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum; zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom, sprawowania nadzoru nad muzeum.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

IV.1 KRAJOWA POLITYKA W DZIEDZINIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Konstytucyjnym obowiązkiem Państwa (art. 5 i 6 Konstytucji RP) jest ochrona dziedzictwa kulturowego. Zabytki i ich wartości niematerialne są dobrem wspólnym, a dbałość o nie zakłada art. 86 Konstytucji. Zadaniem głównym polityki Państwa w dziedzinie ochrony zabytków jest stworzenie w najbliższej przyszłości mechanizmów, które dostosowywałyby tę sferę do warunków gospodarki rynkowej. Planowane działania dotyczą zmian organizacyjnych obejmujących konieczne rozszerzenie zakresu działań instytucji odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego w Polsce oraz zmian w strategii i organizacji ochrony dóbr kultury.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 a ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 uchwalona została przez Radę Ministrów 21 września 2004 r. Dokument stanowi podstawę dla nowoczesnego mecenatu państwa w dziedzinie kultury oraz realizacji nowej polityki kulturalnej, uwzględniającej realia wynikające z funkcjonowania Polski w strukturach Unii Europejskiej.

Główny cel strategii został podporządkowany regionom, jako podstawowym jednostkom podziału terytorialnego państwa. Regionalizacja działań wynika z przyjętej polityki państwa w tym zakresie, jak również ogólnych tendencji europejskich postrzegających regiony jako najbardziej efektywne, docelowe miejsca wdrażania polityk i programów.

Strategia dla problematyki ochrony i opieki nad zabytkami opracowana została w *Narodowym Programie Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Narodowego”*. Podstawą do sformułowania programu jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Celem strategicznym programu jest intensyfikacja ochrony i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych, które realizowane będą w ramach 2 priorytetów i 5 działań.

Priorytet 1 Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.

W ramach priorytetu przyjęte zostały działania mające na celu:

- wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowę nowoczesnych rozwiązań organizacyjno – finansowych w sferze ochrony zabytków;
- kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2 Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

W ramach priorytetu przyjęte zostały działania mające na celu:

- rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020

Dokument ten został uchwalony przez Radę Ministrów w 2005 r. Bazuje on na przyjętej przez RM Narodowej Strategii Kultury na lata 2004-2013 i rozszerza jej zakres do 2020 r.

Celem nadrzędnym NSRK jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach, a jednym z celów uzupełniających zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków. Narzędziami do realizacji celów jest 11 programów operacyjnych o charakterze horyzontalnym. Programy operacyjne obejmują okres od 2005 do 2020 r., a alokacja finansowa jest ogłaszana przez Ministra Kultury na dany rok budżetowy. Programy są podstawą ubiegania się o środki Ministra Kultury na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze.

Zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami określone zostały w ramach Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” za którego realizację odpowiedzialny jest Departament Ochrony Zabytków oraz Departament Dziedzictwa Narodowego.

PO „Dziedzictwo kulturowe” realizowany jest w ramach dwóch priorytetów:

Priorytet 1 *Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych*

Mający na celu poprawę stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksową rewaloryzację zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawę warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, a także zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.

Priorytet 2 *Rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych*

Mający za zadanie wspieranie finansowe instytucji muzealnych w zakresie pozyskiwania nowych zbiorów muzealnych oraz rozwoju muzealnych pracowni konserwacji zabytków i zabezpieczaniu już posiadanych obiektów.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 - 2022

Na podstawie art. 84-86 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego co cztery lata ma obowiązek zainicjowania i przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. W dokumencie tym określa się w szczególności: cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji. Po opracowaniu krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego kieruje wnioskiem do Rady Ministrów w celu przyjęcia ww. dokumentu w drodze uchwały. W ciągu dwóch lat od dnia zatwierdzenia przez Radę Ministrów krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami Minister Kultury

i Dziedzictwa Narodowego przedstawi Radzie Ministrów sprawozdanie z realizacji zadań wynikających z przedmiotowego dokumentu.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 – 2022 przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (Dz. U. z 2019 r., poz. 808), jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Realizacja *Krajowego Programu* będzie prowadzona w ramach środków finansowych pochodzących z budżetu państwa.

Przy opracowywaniu *Krajowego Programu* uwzględniono wnioski sformułowane na podstawie wyników ewaluacji i doświadczeń towarzyszących realizacji Programu 2014–2017, w związku z tym główne zmiany wprowadzono w zakresie:

- poprawy struktury zarządzania, monitoringu i ewaluacji Programu;
- powiązania wskaźników realizacji Programu z konkretnymi zadaniami, zaplanowanymi jako elementy realizacji kierunków działania i celów szczegółowych.

Głównym celem *Krajowego Programu* na lata 2019 – 2022 jest:

Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który realizowany będzie przy pomocy 3 celów szczegółowych, poprzez podstawowe kierunki działania.

Cel szczegółowy 1 Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2 Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3 Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 (KPZK 2030)

Dokument został przyjęty przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., stanowi podstawowe opracowanie dotyczące ładu przestrzennego kraju.

Jako cel strategiczny wyznacza on efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. W opracowanej *Koncepcji...* szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymanie ładu przestrzennego, jako jednego z podstawowych czynników decydujących o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki jak również rozwoju. Znalazły się w niej również zapisy uwzględniające, znacznie szerzej niż dotychczas, problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo.

Strategia Rozwoju Kraju 2020 została uchwalona przez Radę Ministrów dnia 25 września 2012 r. Jest dokumentem wskazującym zadania państwa, których podjęcie w perspektywie najbliższych lat jest niezbędne do wzmocnienia procesów rozwojowych.

W *Strategii* wyznaczono trzy główne obszary działania:

1. Sprawne i efektywne państwo;
2. Konkurencyjna gospodarka;
3. Spójność społeczna i terytorialna.

W myśl *Strategii* jednym z działań mających wpływ na zapewnienie ładu przestrzennego obowiązkowe sporządzanie planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane między innymi z ochroną dziedzictwa kulturowego (Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem, Priorytet I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego).

Drugim ważnym, podkreślonym przez strategię obszarem, jest digitalizacja zasobów dziedzictwa narodowego oraz zapewnienie właściwego ich przechowywania (Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych, Priorytet II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych; Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych, Priorytet III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych).

Ponadto wspierany będzie rozwój infrastruktury społecznej – w tym infrastruktury kulturalnej – oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co stanowi ważny czynnik rozwoju i podnoszenia atrakcyjności gminy (Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych, Priorytet III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich).

IV.2 REGIONALNA POLITYKA W ZAKRESIE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030

Prezentowany dokument przyjęty Uchwałą nr XXVII/458/20 Sejmiku Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dn. 28 września 2020 r. został opracowany na podstawie diagnozy przeprowadzonej w 2018 r., wykazującej tendencję rozwojową województwa w okresie kilkunastu ostatnich lat. Chęć

podtrzymania trendu wzrostowego przez kolejne lata oraz odpowiedzialne kształtowanie procesów gospodarczych województwa było wyznacznikiem dla autorów *Strategii* przy definiowaniu jej głównego celu: ***Odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałą, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.***

Dla realizacji celu głównego *Strategii*, wyznaczono cztery obszary tematyczne. W obszarach tych określone cele szczegółowe dla poszczególnych priorytetów. Odniesieniem dla każdego z celów jest wizja rozwoju regionu, której realizacja powinna nastąpić poprzez wyznaczone działania.

Działania, odnoszące się bezpośrednio lub pośrednio do problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego, sformułowane zostały m.in. w ramach następującego obszaru działań:

Kapitał ludzki i społeczny, którego celem jest: *wzmacnianie kapitału ludzkiego i społecznego jako podstawy umożliwiającej rozwój regionu oraz podnoszenie poziomu życia mieszkańców.*

Jednym z priorytetów w ramach wytyczonych działań jest: ***Kultura i dziedzictwo kulturowe***, dla którego określono następujący cel szczegółowy: *Rozwój form i instytucji kultury z uwzględnieniem dziedzictwa oraz wymagań nowoczesności.*

Dla osiągnięcia wytyczonego celu zdefiniowano działania, których realizacja odbywać się będzie w ramach wyznaczonych kierunków tj.:

1. Tworzenie warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców.

Zakładane działania:

- monitorowanie inicjatyw oraz prowadzenie badań w obszarze kultury we współpracy z przedstawicielami sektora kultury, edukacji i instytucjami naukowo-badawczymi;
- tworzenie bogatej oferty kulturalnej wraz z poprawą jej dostępności oraz inicjowanie działań na rzecz zwiększenia uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych i budowy więzi lokalnych;
- stwarzanie warunków sprzyjających wzrostowi kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, m.in. poprzez rozwój edukacji kulturowej;
- wsparcie twórców oraz stymulowanie rozwoju kultury poprzez programy stypendialne, konkursy tematyczne i nagrody;
- promocja regionu oraz popularyzacja jego kultury poprzez rozwój turystyki kulturowej;
- popularyzacja kultury i dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa przemysłowego i technicznego oraz niematerialnego, jako elementu umacniania tożsamości regionalnej oraz pomnażania kapitału ludzkiego i społecznego;
- rozwój działań i form instytucjonalnej oraz pozainstytucjonalnej ochrony i popularyzacji dziedzictwa Kresów, w tym Portalu Muzeum Dziedzictwa Kresów Dawnej Rzeczypospolitej;
- stworzenie Podkarpackiego Szlaku Filmowego wychodzącego naprzeciw potrzebie opracowania i upowszechniania filmowego dziedzictwa kulturowego regionu oraz przygotowanie oferty profesjonalnych wydarzeń filmowych.

2. Wzmacnianie współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego.

Zakładane działania:

- realizacja projektów kulturowych o randze ponadregionalnej i międzynarodowej;

- integracja działań z przedsięwzięciami w obszarze przemysłów kultury, w szczególności przemysłu filmowego;
- inicjowanie i wspieranie procesów na rzecz tworzenia silnych marek kulturowych o znaczeniu ogólnopolskim i międzynarodowym;
- sieciowanie podmiotów zaangażowanych w tworzenie, ochronę, udostępnianie, popularyzację kultury oraz dziedzictwa kulturowego w celu integracji działań w obszarze kultury, w tym Indeksu Kultury jako cyklicznej konferencji i wydarzeń towarzyszących;
- promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie gospodarczego i społecznego ich wykorzystania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym;
- wykorzystanie kulturotwórczej roli uczelni i szkół.

3. Infrastruktura kultury i zwiększenie atrakcyjności dziedzictwa kulturowego

Zakładane działania:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. "Pociąg do kultury") mających na celu tworzenia ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Perspektywa 2030

Obowiązujący PZPWP został przyjęty uchwałą nr LIX/930/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Wizja rozwoju przestrzennego województwa w zakresie bezpośredniej ochrony zabytków zakłada, iż województwo charakteryzować się będzie dobrym stanem obiektów i urządzeń zabytkowych, które podlegać będą skutecznej ochronie prawnej. Pośrednio odnoszą się do niej założenia mówiące o:

- powstrzymaniu rozlewania się zabudowy i niekontrolowanej suburbanizacji, skutkujące degradacją krajobrazu kulturowego regionu, chaosem urbanistycznym i utratą cennych pod względem przyrodniczym terenów. W tym celu wdrożone mają zostać działania przywracające ład przestrzenny.
- podniesieniu jakości kapitału społecznego oraz kulturowego mieszkańców regionu, poprzez zapewnienie wysokiego poziomu dostępu do instytucji kultury, w tym do kultury wysokiej.

W *Planie* wyznaczono dziedziny działania, dla których opracowano kierunki zagospodarowania przestrzennego, będące podstawą prowadzenia polityki przestrzennej samorządu województwa.

Jednym z kierunków wyznaczonych w ramach dziedziny **nr 2 Środowisko**, jest **Ochrona dziedzictwa kulturowego**, której realizacja ma opierać się na następującej polityce przestrzennej:

- zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych;
- zachowaniu i ochronie walorów przestrzeni w tym walorów krajobrazu kulturowego;
- zachowaniu i ochronie współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego;
- rozwijaniu sieci szlaków kulturowych, jako istotnego elementu spajającego zasobu kulturowe województwa;
- ochronie pozostałych zasobów i elementów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów niematerialnych.

W *Planie* znalazły się również zapisy odnoszące się bezpośrednio do terenu gminy Czarna. Przełom Sanu pod Tołstą oraz Rosolin zostały zakwalifikowane do grupy obszarów cechujących się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi i jako takie wytypowane do objęcia ochroną. Jako najwłaściwszą formę ochrony wskazano uznanie tych terenów za rezerwy przyrody.

Zgodnie z zapisami ustawy o *planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* w *Planie* określone zostały Obszary Funkcjonalne. Gmina Czarna została zakwalifikowana do następujących: Wiejskiego, Górskiego, Przygranicznego oraz Bieszczadzko – Beskidzkiego.

Dla każdego z obszarów określone zostały indywidualne priorytety rozwojowe oraz kierunki wraz z zasadami i warunkami zagospodarowania.

Zapisy odnoszące się bezpośrednio jak i pośrednio do ochrony i opieki nad zabytkami sformułowane zostały dla Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego. W przeprowadzonej charakterystyce tego terenu zwrócono uwagę nie tylko na wyjątkowe walory przyrodniczo – krajobrazowe ale również na niegdysiejszą wielokulturowość tego obszaru, której świadectwem są między innymi zachowane do dziś zabytki.

Za główny priorytet rozwojowy Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego przyjęto: *Rozwój gospodarczo - społeczny w oparciu o potencjał przyrodniczy i kulturowy, w tym walory turystyczne i uzdrowiskowe*. Zgodnie z zapisami *Planu* realizowany będzie poprzez wiodące kierunki zagospodarowania, z których część odnosi się do ochrony dziedzictwa. Są to:

- ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- poprawa dostępności komunikacyjnej w układzie regionalnym, krajowym, i transgranicznym;
- rozwój różnych form usług turystycznych oraz funkcji uzdrowiskowej.

Dla Bieszczadzko-Beskidzkiego Obszaru Funkcjonalnego wyznaczono następujące zasady i warunki zagospodarowania:

- budowa i rozwijanie powiązań funkcjonalnych ze Słowacją oraz Ukrainą m.in. przez rozbudowę infrastruktury granicznej;
- przebudowa i rozbudowa istniejącej sieci drogowej i kolejowej, w celu właściwego rozprowadzenia ruchu turystycznego;
- rozwój infrastruktury turystycznej, sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej w ośrodkach uzdrowiskowych, wypoczynkowych oraz w miastach i gminach o potencjale turystycznym;
- ograniczanie zjawiska rozpraszania zabudowy w celu zachowania ładu przestrzennego, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, drożności korytarzy ekologicznych;
- rozwój infrastruktury technicznej zwłaszcza na obszarach najczęściej odwiedzanych przez turystów, w szczególności kompleksowa budowa i przebudowa systemów wodno-kanalizacyjnych wokół zbiorników wodnych i w dorzeczach rzek;

- minimalizowanie i ograniczanie negatywnych skutków suszy poprzez kompleksowe działania określone w Planie przeciwdziałania skutkom suszy w regionie wodnym Górnej Wisły;
- ochrona i wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym wyróżniających region zabytków świadczących o jego dawnej wielokulturowości oraz związanych z przemysłem naftowym.

Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2020

Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2020 przyjęty został Uchwałą Nr XLVI/876/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 kwietnia 2010 r.

Autorzy opracowania, uwzględniając warunki geopolityczne a także potencjał regionu wytworzony z uwagi na jego pograniczny charakter, definiują dziedzictwo kulturowe województwa podkarpackiego jako całościowy dorobek kulturowy z włączeniem spuścizny po wielokulturowym pograniczu, także z udziałem wkładu mniejszości narodowych i etnicznych. Zwracają uwagę na zagrożenie jakim jest tendencja do wzrostu poziomu przekształceń całego zasobu budowlanego, co rodzi niebezpieczeństwo *zatrącenia „naturalnej selekcji” zabytków, umożliwiających ich identyfikację czasową, a nie z uwagi na ich wartość architektoniczną czy budowlaną. Oznacza to, że tylko obiekty włączone do systemu opieki nad zabytkami będą miały szanse przetrwać i tym samym być ocalonym przed dążeniami do nowoczesnego przekształcenia ich pod cele publiczne czy indywidualne potrzeby, albo wyburzenia z uwagi na wolę posadowienia w ich miejsce budowli zgodnej z oczekiwaniami i wymogami.*

Dla województwa podkarpackiego położonego w Polsce południowo-wschodniej, na styku granic z Ukrainą i Słowacją, dziedzictwo kulturowe zaadaptowane na potrzeby turystyki może być podstawową dominantą rozwoju gospodarczego. Dlatego też szczególnym wyzwaniem dla polityki regionu jest nie tylko ochrona i sposób udostępniania dziedzictwa kulturowego, ale także zwiększenie społecznej świadomości i odpowiedzialności za dorobek kulturalny regionu.

Pierwszym z celów strategicznych *Programu* jest ochrona dziedzictwa kulturowego, realizowana poprzez następujące działania:

- rozpoznanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego w celu zgromadzenia informacji na temat cennych pozostałości po wielowiekowej i wielokulturowej historii;
- inwentaryzacja i ewidencja zabytków kultury materialnej i niematerialnej regionu;
- prowadzenie prac badawczo-naukowych związanych z dziedzictwem kulturowym województwa;
- popularyzacja wyników badań i wykorzystanie ich w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym oraz w dziedzinach pokrewnych;
- rewaloryzacja materialnego dziedzictwa kulturowego województwa, ze szczególnym uwzględnieniem zabytków ruchomych i nieruchomych wraz z ich zabytkowym otoczeniem, wyposażenia, wystroju i kolekcji oraz układów urbanistycznych, ruralistycznych i zabytkowych zespołów budowlanych i parkowych;
- podejmowanie działań na rzecz fizycznej ochrony zabytków przed zagrożeniami;
- upowszechnianie wiedzy o znaczeniu i wartości dziedzictwa kulturowego poprzez inicjowanie i realizację programów edukacyjnych, szkoleniowych i promocyjnych;
- budzenie wrażliwości społecznej i kształtowanie postaw odpowiedzialności za dziedzictwo kulturowe województwa i jego przekazanie następnym pokoleniom w niezmięnionej formie;

- ochrona tożsamości kulturowej mieszkańców województwa, poprzez położenie nacisku na tolerancję i pozyskiwanie wiedzy na temat różnorodności narodowo – etniczno – religijnej charakterystycznej dla terenów obecnego województwa podkarpackiego;
- aktywizacja społeczności lokalnych, organizacji pozarządowych i jednostek samorządu terytorialnego w zakresie przejmowania zabytków i adaptacji ich na cele kulturalne, umożliwiające poszanowanie ich pierwotnego charakteru;
- inicjowanie i realizacja projektów dotyczących pozamaterialnej sfery dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem działań zmierzających do integracji społeczności regionalnej województwa wokół kultywowania tradycji i popularyzowania odmienności kulturowej województwa;
- tworzenie parków kulturowych dla ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla lokalnej tradycji budowlanej i osadniczej;
- udostępnianie dziedzictwa kulturowego województwa poprzez realizację projektów mających na celu powstanie infrastruktury umożliwiającej jego prezentację i promocję, w tym tworzenie szlaków tematycznych obejmujących najcenniejsze i najważniejsze miejsca z punktu widzenia wartości historyczno-kulturowej.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021, przyjęty Uchwałą Nr LXI/966/18 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 24 września 2018 r.

Program określa założenia wynikające z ustawowo wytyczonych celów, jakim służyć powinny programy opieki nad zabytkami oraz z wyznaczonych kierunków polityki regionalnej, przyjętych przez Samorząd Województwa. Cele programu realizowane będą w ramach następujących priorytetów i działań:

Priorytet I Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Zawiera 3 główne kierunki działań oraz szereg działań odpowiadających celom nr 1, 2 i 4 określonych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Art. 87. ust.2), mających służyć dbałości o krajobraz kulturowy regionu, o zachowanie jego charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych oraz dążeniom do rewaloryzacji przekształconych cennych elementów dziedzictwa, a także włączenia dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia samorządów lokalnych. Cele mogą zostać spełnione poprzez realizację działań ujętych w kierunkach działań odnoszących się do rewaloryzacji założeń urbanistycznych i ruralistycznych, zachowania tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu, tworzenia parków kulturowych.

Kierunek działań 2. Zachowanie tożsamości regionalnej i lokalnej oraz historycznej wielokulturowości regionu.

Priorytet II Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym jako czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa

Zawiera 6 kierunków działań oraz działania odpowiadające celom nr 3 do 7 wymienionych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Art. 87. ust.2). Działania i zadania wskazane do realizacji przyczynić się mają m.in. do ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Kierunek działań 1. Ochrona obiektów zabytkowych o szczególnej wartości, wpisanych oraz predysponowanych do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO oraz Listę Pomników Historii.

Kierunek działań 2. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Kierunek działań 3. Wzmocnienie poziomu ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej.

Kierunek działań 4. Opieka nad zabytkami ruchomymi.

Kierunek działań 5. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet III Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego oraz promocja i edukacja służące budowaniu tożsamości.

Zawiera 3 kierunki działań oraz zadania, które zgodne są z celami nr 4 do 7 określonymi w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Art. 87. ust.2). Priorytet ten uwzględnia kierunki działań i działania mające służyć poszerzeniu wiedzy o zabytkach regionu poprzez wspieranie różnych projektów badawczych, szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych, promowaniu potrzeby ochrony dziedzictwa i dobrych praktyk dotyczących jego wykorzystania.

Kierunek działań 1. Rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków oraz przetwarzanie informacji o zabytkach.

Kierunek działań 2. Działania szkoleniowe oraz edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu.

Kierunek działań 3. Tematyczne szlaki turystyczne.

Strategia Rozwoju Powiatu Bieszczadzkiego 2016-2020 przyjęta Uchwałą Rady Powiatu Bieszczadzkiego Nr XVII/102/2016 z dnia 30 marca 2016 r.

*W myśl autorów opracowania **Strategia** jest podstawowym i najważniejszym dokumentem samorządu lokalnego, określającym cele i kierunki interwencji polityki rozwoju, wyznaczającym ramy długookresowej działalności samorządu lokalnego, zgodnie z jego kompetencjami oraz współpracujących z nią jednostek na rzecz rozwoju całego powiatu.*

W opracowaniu jako jeden z walorów gminy wymieniono duże nasycenie obszaru obiektami zabytkowymi, głównie malowniczo położonymi drewnianymi cerkwiami, cerkwiskami, starymi cmentarzami (wymieniono najcenniejsze obiekty). Zwrócono również uwagę na znajdujące się na terenie gminy urządzenia związane z wydobyciem ropy naftowej.

*Wśród zagadnień omawianych w **Strategii**, które pośrednio łączą się z tematyką związaną z ochroną obiektów zabytkowych, zaprezentowane zostały szlaki turystyczne ze wyróżnionym w mocnych stronach powiatu - Szlakiem Architektury Drewnianej.*

Wizję rozwoju powiatu określono następująco:

„Powiat bieszczadzki regionem zmiernym do wszechstronnego rozwoju ze szczególnym naciskiem na turystykę, przy wykorzystaniu i zachowaniu unikalnych walorów naturalnych. Zrównoważony rozwój powiatu zapewni gościom atrakcyjne możliwości wypoczynku i rekreacji, a mieszkańcom godne i szczęśliwe życie”

Powyższe założenie realizowane ma być poprzez określone zadania wykonywane w ramach wytyczonych celów strategicznych i operacyjnych. Zapisy odnoszące się bezpośrednio do ochrony zachowanego materialnego dziedzictwa kulturowego znalazły się w:

PRIORYTET IV – KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY

Działanie V - Rozwijanie tożsamości i integracji społecznej.

Opis kierunku: Kształtowanie lokalnej tożsamości to obowiązek wspólnego działania najważniejszych podmiotów funkcjonujących w sferze administracji, życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego czy edukacyjnego. Inicjatywy lokalne powinny mieć wpływ na samoorganizację małych społeczności. Poprzez przekazywane treści należy zwiększać identyfikację z miejscem urodzenia, zamieszkania oraz środowiskiem lokalnym. Więzy powinny być oparte na świadomości i pielęgnowaniu wspólnego dziedzictwa kulturowego, poszanowaniu praw i tradycji oraz rozwijaniu postaw tolerancji. Istotną rolę w przyszłości powiatu bieszczadzkiego odgrywają młodzi ludzie. Należy już w początkowym etapie ich życia kształtować postawy patriotyzmu lokalnego, stwarzać dla nich możliwości do prowadzenia działań społecznych oraz rozwijać w nich ducha aktywności społecznej. Niezbędne jest stwarzanie warunków dla młodzieży w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego, m.in. poprzez organizację zajęć sportowych, doskonalenia oraz rozwijanie ich zainteresowań.

Zadania:

1. Renowacja architektury drewnianej i sakralnej na terenie powiatu.
2. Propagowanie kultur pogranicza.
3. Organizacja imprez kulturalnych.
5. Ochrona dziedzictwa kulturowego.
6. Wykorzystanie dostępnej przestrzeni w poszczególnych gminach tj. rynki, parki, okolice świetlic wiejskich na potrzeby kultury, edukacji i promocji (np. poprzez tworzenie galerii plenerowych).

Natomiast zapisy odnoszące się pośrednio do ochrony materialnego dziedzictwa lub a bezpośrednio do dziedzictwa niematerialnego znalazły odzwierciedlenie w zadaniach sformułowanych w ramach poniższych priorytetów:

PRIORYTET I - TURYSTYKA I SPORT

Działanie I - Rozwój i poprawa funkcjonowania istniejącej infrastruktury turystycznej i sportowej.

Zadania:

6. Połączenie szlaków rowerowych ze Wschodnim Szlakiem Rowerowym Green Velo.

Działanie II - Rozwój i różnicowanie oferty turystycznej, w tym agroturystycznej i ekoturystycznej powiatu w oparciu o zasoby przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz innowacyjne ich wykorzystanie.

Zadania:

3. Stworzenie placówki muzealnej o charakterze lokalnym łączącej różne tradycje regionu.

Działanie III - Budowa partnerstwa z wykorzystaniem współpracy transgranicznej na rzecz zwiększenia ruchu turystycznego, poprawa dostępności terenów przygranicznych.

Zadania:

5. Inicjowanie, podejmowanie, wspieranie działań na rzecz ochrony światowego dziedzictwa kultury obszaru a co za tym idzie budowanie jego potencjału turystycznego.

Działanie IV - Rozwój zintegrowanych działań promocyjno-informacyjnych.

Zadania:

1. Uczestnictwo w targach krajowych i zagranicznych.
2. Organizacja imprez kulturalnych, sportowych, społecznych, charytatywnych.
4. Publikacje promujące powiat.

PRIORYTET V – PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

Działanie III - Rozwój przedsiębiorczości w sektorze rolno-spożywczym opartej na certyfikacji lokalnych i tradycyjnych produktów.

Zadania:

2. Budowa lokalnych i regionalnych „marek”.

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

V.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.

Podstawowym dokumentem wyznaczającym kierunki polityki przestrzennej gminy, a więc określającym jej główne cele, zasady, zadania oraz instrumenty jej realizacji, także wobec dziedzictwa kulturowego, jest *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Czarna*.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czarna (z późniejszymi zmianami)

Studium zostało przyjęte Uchwałą Rady Gminy w Czarnej Nr XV/136/01 z dn. 24 kwietnia 2001 r., w późniejszych latach wprowadzone zostały zmiany wynikające ze zmienionych założeń polityki gminy jak również przepisów prawa. Zaktualizowany tekst został zatwierdzony Zmianą Nr 1/2013 przyjętą Uchwałą Nr IX/92/15 Rady Gminy w Czarnej z dnia 17 listopada 2015 r.

W *Studium* omówiony został zasób zachowanego na terenie gminy dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego jak i niematerialnego. Autorzy opracowania dużą uwagę zwracają na zachowane przykłady architektury regionalnej, których ochrona i przystosowanie do nowych funkcji np. jako gospodarstw agroturystycznych czy indywidualnych domków rekreacyjnych mogłyby znacząco podnieść atrakcyjność gminy. W celu wprowadzenia ładu przestrzennego proponują oni zorganizowanie przez władze samorządowe przy współpracy z ościennymi gminami (Lutowiska, Ustrzyki Dolne) konkursu na opracowanie współczesnych regionalnych koncepcji architektonicznych. Najistotniejsze dla Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Czarna są zawarte w *Studium* założenia odnoszące się pośrednio i bezpośrednio do ochrony zachowanego dziedzictwa kulturowego. Wśród obiektów i obszarów, które winny zostać objęte opieką wskazano:

1. Obiekty zabytkowe:

- wszystkie obiekty ujęte w państwowym rejestrze zabytków,

- obiekty ujęte w Ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- Budynek dawnego kina „Szyb” w Czarnej Górnej (obecnie hotel „ Na Kresach”),
- urządzenia szybów naftowych w rejonie kończącej eksploatację Kopalni w Czarnej Górnej z dążeniem wspólnie z Dyrekcją Kopalnictwa Nafty i Gazu w Sanoku do utworzenia tam „mini – skansenu”,
- stare chaty: w konstrukcji drewnianej, nie nadające się już do zamieszkiwania, a które można adaptować jako świetlice w gospodarstwach agroturystycznych lub odremontować na kwatery gościnne i mieszkalne.

Dla powyższych obiektów wyznaczono następujące zasady działania: *wszelkie uzupełnienia nową zabudową należy dostosować do historycznej kompozycji urbanistycznej w zakresie skali zabudowy, bryły, podziałów architektonicznych, elewacji, detalu architektonicznego, odpowiedniej kolorystyki itp. W przypadku adaptacji obiektów: restauracje i modernizacje obiektów należy wykonać z maksymalnym zachowaniem struktury budowli, detalu architektonicznego oraz wystroju wnętrza, a obiekty istniejące, będące w dysharmonii z historyczną strukturą przestrzenną, należy usunąć bądź odpowiednio przebudować.*

Powyższe wymagania należy formułować przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy dotyczących obiektów objętych ochroną kulturową. Przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w/w wymagania należy wprowadzić stosownym obligatoryjnym zapisem.

2. Rejony kulturowe, tj. obszary zawierające najwięcej śladów lub informacji o istnieniu obiektów charakterystycznych dla historii tych ziem:

- obszary wzdłuż ciągów zabudowy wsi: Czarna Dolna, w połączeniu z zachodnią częścią Czarnej Górnej, rejon Czarna – Kopalnia, Bystre, w połączeniu z północną częścią Michniowca, Rabe – północna część, Polana;
- obszary w części dawnych wsi, obecnie niezamieszkałych: Tworylne, Paniszczów, Rosolin.

Autorzy Studium przyjmują, iż „wyznaczone rejony powinny zostać czytelnie oznakowane poprzez opracowanie i ustawienie (...) tablic informacyjnych, opracowanie i rozprowadzanie odpowiedniego Folderu Historycznego Gminy i przeszkolenie w tej materii prowadzących gospodarstwa agroturystyczne.

Ponadto przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy dla nowych obiektów w w/w rejonach kulturowych należy stawiać warunek konieczności szczególnie starannej architektury, zharmonizowanej z charakterem krajobrazu i tradycją regionalnego budownictwa”.

3. Szlak kulturowy – tzw. „Szlak Ikon”, dla którego sformułowany został wniosek o rozszerzenie jego przebiegu o odgałęzienie w Czarnej ujmujące zespoły wsi: Bystre i Michniowiec.

4. Stanowiska archeologiczne

Dla wszelkiej działalności inwestycyjnej w obrębie wskazanych stanowisk archeologicznych i ich bezpośrednim sąsiedztwie (w promieniu do 50 metrów) należy w decyzjach o warunkach zabudowy stawiać wymóg uzgadniania ze służbami konserwatorskimi.

Autorzy Studium formułując zasady dla ochrony najcenniejszych obiektów zlokalizowanych na terenie gminy dysponowali jedynie wykazem obiektów zabytkowych udostępnionym przez ówczesny urząd konserwatorski – Wojewódzki Oddział Ochrony Zabytków Województwa Podkarpackiego Delegatura w Krośnie, sporządzonym w latach 90. XX w. (data zamieszczona na wykazie nie jest czytelna). W ostatnim czasie (czerwiec 2021) poprzez zarządzenie Wójta Gminy została przyjęta Gminna Ewidencja Zabytków. W związku z powyższym zapisy Studium odnoszące się do obiektów objętych

ochroną wymagają aktualizacji. Natomiast zapisy dotyczące zasad ochrony nie uległy przedawnieniu, winny jedynie zostać uzupełnione o wytyczne dotyczące terenów zabytkowych cmentarzy.

W trakcie opracowania *Studium* również dokumentacja badań Archeologicznego Zdjęcia Polski dla gminy Czarna nie była zakończona. W związku z powyższym autorzy sformułowali postulat o późniejszym uzupełnieniu zapisów w *Studium* odnoszących się do wytypowanych przez urząd konserwatorski stanowisk archeologicznych oraz naniesieni tychże na mapę „Kierunków” załączonych do opracowania. Postulat ten nie został dotychczas zrealizowany.

Strategia Rozwoju Gminy Czarna na lata 2015-2025, przyjęta uchwałą nr XII/106/16 Rady Gminy w Czarnej z dnia 21 stycznia 2016 r.

Strategia Rozwoju Gminy Czarna na lata 2015-2025 jest podstawowym i najważniejszym dokumentem samorządu lokalnego, określającym obszary, cele i kierunki interwencji polityki rozwoju, wyznaczającym ramy długookresowej działalności samorządu lokalnego, zgodnie z jego kompetencjami oraz współpracujących z nim jednostek na rzecz rozwoju całej gminy.

Przeprowadzając diagnozę, autorzy Strategii, zwrócili uwagę na licznie występujące na terenie gminy zabytki, jako jeden z czynników wpływający na atrakcyjność turystyczną tego terenu. Obok obiektów figurujących w Rejestrze Zabytków oraz ewdencji WUOZ zwrócono również uwagę na ślady po dawnych wsiach i gospodarstwach Bojków, młynach, karczmach, regionalnej zabudowie oraz na liczne kamienne krzyże wpisane w krajobraz gminy. Przedstawiono również działające na terenie gminy muzea, galerie oraz ośrodki kulturalne. Analiza SWOT po stronie mocnych punktów gminy wymieniła wszystkie powyższe elementy, wzbogacając je dodatkowo o punkt mogący stanowić atrakcję turystyczną – stare szyby kopalni naftowej.

W Strategii opracowano działania dla osiągnięcia poszczególnych z wytyczonych celów. Zapisy odnoszące się pośrednio lub bezpośrednio do ochrony dziedzictwa zostały przypisane do poniższych celów:

Cel I: Rozwój turystyki, sportu oraz usług okołoturystycznych z uwzględnieniem współpracy transgranicznej

Priorytet I - Turystyka i sport.

Działanie I – Rozwój i poprawa funkcjonowania istniejącej infrastruktury turystycznej i sportowej.

Zadania:

1. Renowacja architektury drewnianej i sakralnej, poprawa stanu zabytkowych cmentarzy na terenie gminy Czarna – zachowanie dziedzictwa lokalnego.
4. Budowa, przebudowa ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej na terenie gminy Czarna.
9. Budowa ścieżek rowerowych, rowerowo-spacerowych, konnych.
10. Budowa oraz organizacja wiosek tematycznych.
11. Utworzenie Centrum Rzemiosła Tradycyjnego.

Działanie II – Rozwój i różnicowanie oferty turystycznej, w tym agroturystycznej i ekoturystycznej gminy w oparciu o zasoby przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz innowacyjne ich wykorzystanie.

Zadania:

1. Organizacja wydarzeń kulturowych, edukacyjnych, sportowo-rekreacyjnych.
2. Współdziałanie i wspieranie procesu kreowania wysokiej jakości produktów turystycznych.

3. Kształtowanie przestrzeni turystycznej poprzez wytyczanie, znakowanie i konserwację szlaków pieszych oraz konnych na terenie gminy Czarna, łączenie istniejących ścieżek i szlaków w jedną wspólną sieć.

Działanie III – Budowa partnerstwa z wykorzystaniem współpracy transgranicznej na rzecz zwiększania ruchu turystycznego, poprawa dostępności terenów przygranicznych.

Zadania:

2. Wypracowanie współpracy transgranicznej na bazie zasobów dziedzictwa kulturowego, historycznego i przyrodniczego.

Priorytet IV – Kapitał Ludzki i Społeczny

Działanie V - Rozwijanie tożsamości i integracji społecznej.

Opis kierunku: Kształtowanie lokalnej tożsamości to obowiązek wspólnego działania najważniejszych podmiotów funkcjonujących w sferze administracji, życia społecznego, gospodarczego, kulturalnego czy edukacyjnego. Inicjatywy lokalne powinny mieć wpływ na samoorganizację małych społeczności. Poprzez przekazywane treści należy zwiększać identyfikację z miejscem urodzenia, zamieszkania oraz środowiskiem lokalnym. Więzy powinny być oparte na świadomości i pielęgnowaniu wspólnego dziedzictwa kulturowego, poszanowaniu praw i tradycji oraz rozwijaniu postaw tolerancji. Istotną rolę w przyszłości gminy odgrywają młodzi ludzie, należy już w początkowym etapie ich życia kształtować postawy patriotyzmu lokalnego, stwarzać dla nich możliwości do prowadzenia działań społecznych oraz rozwijać w nich ducha aktywności społecznej. Niezbędne jest stwarzanie warunków dla młodzieży w zakresie możliwości spędzania czasu wolnego, m.in. poprzez organizację zajęć sportowych, dokształcania oraz rozwijanie ich zainteresowań.

Zadania:

1. Rozwój życia społeczno – kulturalnego poprzez zatrudnianie animatorów, instruktorów w świetlicach wiejskich.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego

Na terenie gminy Czarna obowiązuje zaledwie 20 planów zagospodarowania przestrzennego. W większości przypadków sporządzone zostały dla terenów budownictwa mieszkaniowego i usługowego i obejmują swymi zasięgami obszary kilku działek. Są to plany: Polana 2, 3; Czarna Górna 1, 3, 4; Rabe 1, 2, 3, 4, 5, 6. Planami objęto także zespół działek i domków letniskowych (Chrewt 1 – z późniejszą zmianą), terenów wypoczynkowych i związanych z nimi usług turystycznych (Chrewt 2, 6, 4 – ośrodek rekreacyjno-wypoczynkowy; Polana 1). Ponadto opracowano plan dla terenu oczyszczalni ścieków sanitarnych (Czarna Górna 2) oraz terenów niesklasyfikowanych: Polana 4, Rabe 7, Czarna Dolna 5.

Największe tereny, powyżej 30 ha, uwzględniono w planach: Chrewt 6 i Czarna Dolna 5. Jak wspomniano wyżej, większość planów obejmuje powierzchnię od kilku do kilkunastu działek, najmniejszy z nich – Rabe 7 – sporządzono dla obszaru 0, 24 ha.

Uchwalone dotychczas miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nie obejmują terenów z zachowanymi obiektami zabytkowymi.

V.2 CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW.

Analiza poniższa ma za zadanie scharakteryzować zasób zabytków i określić, jakiego typu obiekty występują na terenie gminy. W dalszej kolejności ma też wskazać rodzaj ochrony, jaką powinny zostać objęte.

Zarys historii gminy Czarna.

Teren obecnej gminy Czarna leży na niegdysiejszym obszarze ziem sanockiej i przemyskiej, wchodzących – wraz z ziemią lwowską, halicką i chełmską – w skład województwa ruskiego. Powstało ono w XIV w. w wyniku przyłączenia do Polski przez króla Kazimierza Wielkiego obszarów Rusi Halickiej.

Zachowane informacje dotyczące zasiedlania terenów dzisiejszej Gminy Czarna pochodzą z XV i XVI w. Na ich podstawie można wyznaczyć kolejność zakładania miejscowości. Jako pierwszy powstał Chrewt, następnie Tworylne, Polana, Czarna, Michniowiec, Paniszczów, Rosolin, Sokołowa Wola, Lipie, Bystre, Rabe, Rosochate, Serednie Małe, Wydrne, Żłobek i Olchowiec.

Większość nowopowstałych miejscowości znalazła się w obrębie ziemi sanockiej. Najczęściej już w chwili lokacji – lub niedługo czas po niej – stanowiły własność prywatną. Pierwszymi właścicielami tych wsi byli przedstawiciele rodu Kmitów. Z kilku miejscowości leżących w ziemi przemyskiej, tj. Bystrego, Lipia, Michniowica i Rabego, jedynie ostatnia z nich była własnością prywatną. Pozostałe aż do 1772 r. stanowiły własność królewską. Wraz z siedmioma innymi wsiami tworzyły one krainę lipecką, wchodzącą w skład należącej do króla ekonomii samborskiej, obejmującej kilkadziesiąt wsi.

W 1772 r., w wyniku I rozbioru Polski, ziemie te zostały zajęte przez Austriaków. Dokonano wówczas nowego podziału administracyjnego na jednostki zwane cyrkułami. Większość obszaru dzisiejszej gminy Czarna wchodziła w skład cyrkułu sanockiego. Dwie z wsi królewskich włączono do dóbr tzw. kameralnych w cyrkułe samborskim, stanowiących własność rządową.

W 1855 r. władze przeprowadziły kolejne podziały administracyjne, tworząc m.in. powiat leski. W tym czasie Bystre weszło w skład powiatu starosamborskiego, Lipie i Michniowiec – powiatu turczańskiego, a pozostałe wsie – powiatu leskiego. Ten podział na powiaty zachowano również po 1918 r., kiedy to powiaty leski i samborski włączono do województwa lwowskiego, a powiat turczański do stanisławowskiego. Ostatni z powiatów kilka lat przed II wojną światową powiększono (w jego granicach znalazło się również Bystre) i włączono do województwa lwowskiego. Z dniem 28 września 1939 r., w związku z wyznaczeniem na Sanie nowej granicy niemiecko-radzieckiej, wieś Tworylne przyłączona została do Generalnej Guberni. Pozostałe wsie oraz reszta gruntów Tworylnego znalazły się w granicach Związku Radzieckiego.

Po 22 czerwca 1941 r. cały obszar dzisiejszej gminy Czarna leżał w granicach Generalnej Guberni. Po zakończonej okupacji niemieckiej granica polsko-radziecka ustalona została na Sanie, od jego źródeł do Łobozewa. Tym samym większa część gminy Czarna przynależała do ZSRR (wyjątek stanowiła część gruntów Tworylnego). W pierwszych latach powojennych mieszkańców, którzy nie chcieli przyjąć obywatelstwa radzieckiego, odsyłano do Polski.

Ziemie leżące w granicach omawianego obszaru ponownie znalazły się w granicach Polski po zawarciu umowy pomiędzy RP i ZSRR o wymianie odcinków terytoriów przygranicznych (zawartej 15.02.1951 r.). RP w zamian za terytorium w rejonie Sokala i Krystynopola otrzymała obszar o tej samej powierzchni w rejonie Ustrzyk Dolnych i Lutowisk. Z terenów tych przesiedlono wszystkich

mieszkańców w inne rejony ZSRR. Opustoszałe wsie zasiedlili osadnicy głównie z rejonu Sokala i Krystynopola i Bełza.

W związku z zaistniałą zmianą dokonano korekty w podziale administracyjnym. Utworzony został wtedy powiat ustrzycki, wchodzący w skład województwa rzeszowskiego. W 1972 r. powiaty leski, sanocki i ustrzycki połączono w jeden powiat – bieszczadzki. W 1975 r. przeprowadzony został nowy podział administracyjny całego kraju. Utworzono wówczas gminę Czarna (obejmującą 17 wsi), wchodząca w skład województwa krośnieńskiego. W 1977 r. zmieniono nazwy miejscowości w pięciu województwach południowo-wschodniej Polski. Na terenie gminy Czarna zmiany te objęły Chrewt na Przyszań, Paniszczów na Ustroń, Rabe na Podgórze, Rosochate na Olszyna i Tworylne na Olszyna. Historyczne nazwy przywrócono z dniem 1. 04. 1981 r.

*

Teren dzisiejszej gminy Czarna podlegał w okresie międzywojennym diecezji greckokatolickiej i rzymskokatolickiej z siedzibą w Przemyślu.

Miejscowości na terenie obecnej gminy Czarna leżały w granicach trzech dekanatów greckokatolickich:

- cerkiew filialna w Rabem (parafia w Hoszowie) i cerkiew filialna w Sokołowej Woli (parafia w Daszówce) stanowiły część dekanatu ustrzyckiego;
- parafia w Lipiu (bez filii) i parafia w Michniowcu (filia w Bystrem) należała do dekanatu żukotyńskiego;
- parafie w Chrewcie (filia w Paniszczowie), Czarnej i Żołobku (ob. Żłobek), Tworylnem (filia) i Polanie (filia w Rosolinie) obejmował dekanat lutowiski.

Ponadto wsie Bystre, Lipie i Michniowiec podlegały parafii rzymskokatolickiej w Turce, wchodzącej w skład dekanatu samborskiego. Do dekanatu leskiego przynależały parafia w Jasieniu – obejmująca także Rabe – oraz parafia w Polanie wraz z pozostałymi wsiami.

Obecnie teren gminy Czarna wciąż podlega pod rzymskokatolicką diecezję w Przemyślu. Wyodrębnione są jedynie dwie parafie: w Czarnej (obejmującej cztery kościoły filialne: w Lipiu, Michniowcu, Żłobku i Rabem) oraz Polanie. Funkcje kościołów w głównej mierze pełnią niegdyś cerkwie greckokatolickie. Jedynie w Lipiu wzniesiono nową świątynię.

Bystre

Wieś lokowana na prawie wołoskim ok. poł. XVI w. Powstanie miejscowości związane jest z akcją osadniczą prowadzoną na tych terenach przez królową Bonę. Ekonomia samborska, będąca zabezpieczeniem wiana królowej, obejmowała królewszczyzny leżące w rejonie Sambora i Turki. Bystre wchodziło w skład tych dóbr aż do czasu rozbiorów i wraz z innymi wsiami „wołoskimi” zorganizowane było w tzw. krainy. Miejscowość wraz z dziewięcioma innymi tworzyła Krainę Lipecką z centrum w Lipiu.

W wyniku podziału przeprowadzonego w Galicji przez Austriaków w poł. XIX w., Bystre znalazło się w powiecie starosamborskim, który po 1918 r. leżał w granicach województwa lwowskiego.

Wieś należała do parafii greckokatolickiej w Michniowcu i rzymskokatolickiej w Turce (okres międzywojenny).

Na podstawie danych z 1921 r. wiadomo, iż w tym czasie we wsi istniały 92 domy zamieszkiwane przez 469 osób, w tym: 451 wyznania greckokatolickiego, 8 rzymskokatolickiego i 10 mojżeszowego.

We wsi znajdował się dwór (obszar dworski rozparcelowany był już w 1921 r.) oraz trzy młyny wodne: pierwszy zlokalizowany na potoku na wysokości cerkwi, drugi na potoku Mszanka i trzeci na prawym dopływie Mszanki, spływającym ze stoków Magury Łomnińskiej. Ponadto w okresie międzywojennym na terenie wsi eksploatowano złoża ropy naftowej.

Chrewt

Pierwsza udokumentowana wzmianka o miejscowości datowana jest na 1436 r. Pojawia się ona w aktach sądowych, w których opisano dobra Kmitów. Centrum majątku składającego się z trzynastu wsi, w tym Chrewtu, stanowił zamek Sobień. Po śmierci Mikołaja Kmity ziemie zostały podzielone między jego spadkobierców. Kolejne procesy spadkowe miały miejsce w 1482 r. w Lesku i w 1580 r. W posiadaniu rodu Kmitów znajdowało się trzynaście wsi zlokalizowanych nad górnym Sanem oraz siedem folwarków (jeden z nich znajdował się w Chrewcie).

W 2 poł. XVII w. wieś była już w rękach nowych właścicieli – Boguskich, odnotowanych w rejestrze podatkowym z 1663 r.

W Chrewcie otwarto pierwszą placówkę pocztową na terenie dzisiejszej gminy Czarna (ok. poł. XIX w.), działającą do ok. 1880 r. (urząd przestał funkcjonować, gdyż jedyny poczmistrz utopił się w Sanie).

We wsi znajdował się folwark zwany „Za Sanem”, działały trzy karczmy i młyn wodny, usytuowany u ujścia potoku Czarne do Sanu, a w okresie przedwojennym otwarto w niej tartak.

Chrewt należał do parafii rzymskokatolickiej w Polanie, parafia grekokatolicka znajdowała się na miejscu.

Na podstawie danych z 1921 r. wiadomo, iż w okresie tym we wsi znajdowało się 88 budynków, mieszkalnych zamieszkiwanych przez 596 osób, w tym: 519 wyznania grekokatolickiego, 21 wyznania rzymskokatolickiego oraz 56 wyznania mojżeszowego.

W 1947 r. wieś została wysiedlona w ramach akcji „Wisła”. W 1968 r. praktycznie przestała istnieć. Większość zabudowy, wraz z cerkwią datowaną na 1670 r., rozebrano w ramach prac przygotowawczych przed zalaniem Jeziora Solińskiego.

Czarna (obecnie obszar podzielony na dwie miejscowości: Czarną Górną i Czarną Dolną)

Wieś lokowana w 1505 r. na prawie wołoskim przez Andrzeja Wyderkę, na mocy przywileju wydanego przez starostę przemyskiego Stanisława Kmitę Sobieńskiego. Przywilej lokacyjny określał obowiązki i uposażenie duchownego obrządku wschodniego, co pozwalało założyć, iż od początku we wsi zlokalizowana była cerkiew.

W rejestrach z 1526 r. wieś wciąż wymieniana jest jako miejscowość posiadająca tzw. wolność¹.

W 1541 r. należała już do Kmitów. Obok Czarnej, w rejestrach dóbr z 1580 r. wymieniana jest wieś Biesiada/Biesiadowa, stanowiąca obecnie część Czarnej. Do dziś funkcjonuje nazwa terenowa Biesiada, określająca tereny położone w północno-wschodniej części wsi.

Kolejne zapisy źródłowe mówią m.in. o powiększeniu istniejącego folwarku poprzez przyłączenie gruntów kmiecych oraz o kolejnych właścicielach. Według informacji zawartych w rejestrze poborowym z 1663 r. był nim starosta sanocki Jerzy Jan Wandalin Mniszech. W 1786 r. kilkanaście wsi wraz z Czarną odziedziczył po ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim, Józef Ossoliński. W poł. XIX w.

¹ Inaczej wolnizna, wola, lgota – zwolnienie od czynszów, świadczeń, robocizn, niekiedy dziesięcin nadawane zazwyczaj przy lokowaniu miasta lub wsi czynszowej, a później pańszczyźnianej. Był to okres obejmujący od kilku do kilkunastu lat (przy kolonizowaniu terenów leśnych), rzadko powyżej 20 (przyp. aut.).

właścicielami posiadłości tabularnej w Czarnej byli spadkobiercy po Raszewskim². W drugiej poł. XIX w. (ok. 1880 r.) we wsi działała jednoklasowa szkoła ludowa.

Na początku lat 20. XX w. wieś liczyła 327 domów i 2012 mieszkańców, w tym: 1797 obrządku greckokatolickiego, 93 rzymskokatolickiego i 122 mojżeszowego.

W miejscowości zlokalizowane były dwie cerkwie, kaplica rzymskokatolicka, żydowski dom modlitwy, dwór (ostatnim właścicielem był Millinger), cztery młyny wodne, folusz, tartak parowy, kopalnia ropy naftowej (czynna do dziś), kilka łaźni i ok. 20 sklepów. Wieś miała charakter wielokulturowy. Zamieszkała była przez Polaków, Bojków, Żydów i Romów. Ostatni ulokowali się na zachodnim krańcu osady, w sąsiedztwie dworu, nad tzw. Cygańskim Potokiem.

W latach 1939-1941, na mocy paktu Związku Radzieckiego z hitlerowskimi Niemcami, oraz w okresie 1944-1951, wieś należała do ZSRR. W granice Polski powróciła na mocy umowy zawartej z ZSRR dotyczącej zamiany granic (1951 r.). Z korektą tą wiązało się przesiedlenie w Bieszczady ludności z Sokalszczyzny, przeprowadzone w ramach „Akcji H-T”. Od października 1939 do sierpnia 1944 r. wieś była siedzibą urzędu gminy w powiecie sanockim. W czasie II wojny światowej powołano tu dwa plutony AK i drużynę dywersyjną. Dowódcą Placówki AK był ppor. Bolesław Knebloch ps. Łachman, a pierwszym zastępcą kpt. Bolesław Rudziński ps. Irka oraz por. Paweł Rudyński. W czasie wojny oddziały AK spaliły w Czarnej 2 zbiorniki z ropą.

W latach 50. XX w. na terenie podworskim utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne.

Po 1951 r. dokonano podziału wsi na dwie części, wprowadzając jednocześnie dla każdej odrębną numerację. Czarna górna liczyła 150 numerów, Czarna Dolna ok. 60 (ponadto na jej terenie zlokalizowany był PGR).

W związku z nowym podziałem administracyjnym kraju przeprowadzonym 1 czerwca 1975 r. wieś Czarna stała się siedzibą Urzędu Gminy.

Z Czarnej pochodził Jan Dobrzański – uczestnik powstania styczniowego z 1863 roku, założyciel i kierownik Komitetu Bratniej Pomocy niosącej pomoc powstańcom styczniowym w 1864 roku. Naczelnik ławy Lwowskiej, współorganizator polskiego Sokola, dyrektor Teatru we Lwowie, a także dziennikarz (twórca m.in. Gazety Narodowej, Dziennika Mód Paryskich i Dziennika Literackiego).

Lipie

Miejscowość lokowana w 1557 r. przez Damiana Martowicza, który otrzymał z rąk starosty samborskiego Boratyńskiego zezwolenie na lokację wsi na prawie wołoskim. Na mocy przywileju przydzielono zasadzcy – sołtysowi dwa łany ziemi, nakładając jednocześnie na niego i jego następców obowiązek wysłania w razie wojny dwóch konnych uzbrojonych w tarczę, oszczep i miecz. Nadanie określało również obowiązki osadników wobec sołtysa, mieli oni mianowicie pracować trzy przez dni w roku na łanie sołeckim.

W 1566 r. sołtys Damian Martowicz (w 1572 r. przybrał nazwisko Lipecki) uzyskał od starosty samborskiego Starzechowskiego zezwolenie na wybudowanie dwóch młynów (położnych na rzeczce Mszaniec i Lipie) oraz karczmy.

Cerkiew w Lipiu powstała w 2 poł. XVI w. Przywilej fundacyjny został wydany w Piotrkowie dnia 4 czerwca 1567 r. przez Zygmunta Augusta. Na potrzeby popostwa przydzielono również jeden łan ziemi.

² https://pl.wikipedia.org/wiki/Czarna_Górna (dostęp: 5.12.2020)

Wieś była głównym ośrodkiem dawnej Krainy Lipeckiej, wchodzącą w skład ekonomii samborskiej i stanowiącą wraz z pięcioma innymi „krainami” własność królewską. Wsie osadzone na prawie wołoskim łączone były w tzw. „krainy”, zarządzane przez „krajnika”. W skład Krainy Lipeckiej wchodziły oprócz Lipia wsie Łomna, Chaszczów, Łopuszanka, Lechnowa, Michniowiec, Mszaniec, Grąziowa, Gałówka, Płoskie i Bystre. W dzisiejszych granicach Polski leżą jedynie trzy z nich: Lipie, Bystre i Michniowiec.

W XVI w. Lipie należało do samborskiego starostwa niegradowego w powiecie samborskim, ziemi przemyskiej, województwa ruskiego. Liczyła ok. 1100 mieszkańców, posiadała dwa place targowe o charakterze wiejskich rynków.

Kolejne zachowane w źródłach informacje dotyczą zmieniających się właścicieli. Ok. 1600 r. dziedzicem Lipia był Jerzy Humnicki, który odsprzedał popostwo Wasylowi Maniawskiemu. Za czasów Jana III Sobieskiego wójtowskie łany gromady lipeckiej były w posiadaniu Bzickiego (4 łany) i Bazylego Lipeckiego (2 łany). Sołtystwo w Lipiu przeznaczone było natomiast na mocy przywileju z 1686 r. na utrzymanie hajduków, pełniących służbę w ziemi przemyskiej.

W 1766 r. w Lipiu było 30 gospodarstw włościańskich, 1 duchowny, 5 hajduków ziemi przemyskiej i 2 popowiczów. Wójtostwo (z przynależnym mu arealem 6 łanów) sprawował na podstawie przywileju króla Augusta III z 1757 r. Porfiry Bartoszewski.

W 1772 r. Lipie zostało wcielone przez władze austriackie do urzędu zawiadowczego w Łomnie. Kraina Lipecka została rozwiązana, a wójtostwo rozdzielone pomiędzy osadników (w 1787 r.).

W latach 1787-1868 wieś podlegała administracji rządowej. W 1868 r. wraz z innymi ziemiami ekonomii samborskiej została sprzedana czesko-niemieckiej spółce „Towarzystwo dla Produkcji Leśnej” z siedzibą w Wiedniu. W odpowiedzi na tego typu działania, jeszcze w tym samym roku, Wydział Krajowy Galicyjski wniósł protest do Sejmu w sprawie bezprawnej sprzedaży dóbr koronnych.

W ostatnim 20. XIX w. wieś liczyła 391 mieszkańców, wszyscy wyznania greckokatolickiego. Według danych z 1921 r. w Lipiu znajdowało się 98 domów, zamieszkałych przez 550 osób. Wyznanie greckokatolickie deklarowało 514 osób, mojżeszowe 35 osób, jedna osoba ewangelickie.

W okresie tym obszar dworski był już rozparcelowany.

W okresie międzywojennym Lipie należało do powiatu turczańskiego, wchodzącego w skład województwa stanisławowskiego i podlegało parafii rzymskokatolickiej w Turce. Parafia grekokatolicka znajdowała się na miejscu. Na wschód od wsi, w odległości ok 1-1.5 km od zabudowań, zlokalizowane były szyby działającej w tym czasie kopalni ropy naftowej. Przy drodze z Czarnej do Lutowisk, na skrzyżowaniu z drogą prowadzącą do wsi, znajdowała się karczma „Pod Ostrem”.

Po wojnie wieś Lipie znalazła się w granicach ZSRR. W 1951r. w ramach umowy o zamianie odcinków terytoriów państwowych, zawartej 15 lutego 1951 r. pomiędzy PRL i Związkiem Radzieckim, część obszaru dawnej gminy Łomna (z Bystrem, Lipiem i Michniowcem) została przyłączona do Polski, wchodząc w skład gminy Czarna w nowo utworzonym powiecie ustrzyckim w woj. rzeszowskim.

Michniowiec

Najstarsza wzmianka źródłowa o wsi Michniowiec pochodzi z 1522 r., kiedy to właścicielem tutejszego kniazostwa został pop Wańko (Wainco) z położonego w starostwie samborskim Hołowiecka. Dalsze informacje mówią o nadaniu przez królową Bonę popostwa w Michniowcu (1552 r.) oraz przywileju Zygmunta Augusta zezwalającym wójtowi na wybudowanie karczmy (1558 r.).

Według lustracji w 1766 r. wieś liczyła 36 i pół łana gromadzkiego gruntu, 1 łan kniazowski, 2 łany hajduckie ziemi przemyskiej i jeden łan cerkiewny. W tym czasie w Michniowcu były 43 gospodarstwa włościańskie, jeden duchowny, jeden popowicz i 13 hajduków ziemi przemyskiej.

W 1757 r. kniazostwo z młynem i karczmą (fundowane jeszcze przez Zygmunta Augusta) trzymał Wojciech Dąbkowski, który cedował je na dwóch Iwanów i Pawła Michniowskich. Sołtystwem (2 łany hajducze) w 1766 r. zarządzali hajducy ziemi przemyskiej (łanem dolnym: Wasyl Rybik, Ilko Celuch, Hryć Curów, Iwan Szymyn, Iwan Napuda i Lesio Chudak, łanem górnym: Stefan i Fedio Łamańcy, Iwan Diaków i czterech Celuchów). Wymienieni hajducy posiadali przywileje wydane ich przodkom przez Michała Korybuta Wiśniowieckiego na 2 łany wybranieckie. W związku z tym mieli obowiązek pełnienia służby w piechocie łanowej, utworzonej przez króla Stefana Batorego.

Michniowiec do czasu rozbiorów (1772 r.) wchodził w skład Krainy Lipeckiej, należącej do ekonomii samborskiej, następnie wchodzi w skład dóbr kameralnych. W poł. XIX w. został włączony do powiatu turczańskiego, a po 1918 r. – wraz z powiatem – wszedł w skład województwa stanisławowskiego. Około 1880 r., podobnie jak wieś Lipie, przeszedł Michniowiec na własność Spółki Handlowej dla Produktów Leśnych.

W ostatniej ćwierci XIX w. wieś zamieszkała była przez 806 osób, deklarujących przynależność do kościoła greckokatolickiego. Według danych z 1921 r. we wsi znajdowało się 190 domów, zasiedlonych przez 957 mieszkańców; 922 z nich było wyznania greckokatolickiego, 35 osób – wyznania mojżeszowego.

W okresie międzywojennym wieś należała do parafii rzymskokatolickiej w Turce. Parafia greckokatolicka znajdowała się na miejscu.

We wsi znajdowały się dwa młyny wodne. Pierwszy z nich zlokalizowany był na końcu wsi, przy granicy z Bystrem, drugi ok. 250 m dalej na południe.

Po wojnie wieś Michniowiec znalazła się w granicach ZSRR. Następnie wróciło do Polski w ramach umowy o zamianie odcinków terytoriów państwowych zawartej 15 lutego 1951 r. pomiędzy RP a Związkiem Radzieckim.

Olchowiec

Pierwsze informacje na temat miejscowości odnotowano w 1589 r. W tym czasie należała ona do rodu Kmitów. W 2 poł. XVII w. wraz z innymi wsiami stanowiła własność Boguskich, o czym mówi rejestr podatków z 1663 r.

Pod koniec XIX w. w Olchowcu znajdowały się dwa folwarki, karczma oraz młyn. Zlokalizowaną na wschodnim krańcu wsi grupę domów zwano Leobratem. W okresie międzywojennym Olchowiec stanowił przysiółek Chrewtu.

Na podstawie danych z 1921 r. wiadomo, iż we wsi znajdowało się wówczas 55 domów, zamieszkałych przez 304 osoby. Spośród nich 279 osób deklarowało wyznanie greckokatolickie, 24 rzymskokatolickie, a 6 mojżeszowe.

W latach 1939-41 we wsi znajdował się kołchoz.

Paniszczów

Wieś lokowana na prawie wołoskim, początkowo zwana Paliszów lub Paniszczew, wzmiankowana w aktach z 1530 r.

Najstarsza informacja dotycząca właścicieli – Boguskich, pochodzi z rejestru poboru podatków z 1663 r. W 1880 r. we wsi znajdowała się cerkiew, dwa folwarki oraz karczma. Obszar dworski pozostawał w rękach żydowskich. W okresie tym Paniszczów zamieszkiwały 536 osoby, w tym: 466 wyznania greckokatolickiego, 32 rzymskokatolickiego i 29 mojżeszowego.

Wieś sukcesywnie rozwijała się. Do 1921 r. przybyło zarówno zabudowań jak i mieszkańców. Z sporządzonego w tym roku spisu powszechnego wynika, iż we wsi znajdowało się 115 budynków

mieszkalnych zamieszkałych przez 873 osoby, w tym: 770 wyznania greckokatolickiego, 40 rzymskokatolickiego i 63 mojżeszowego.

W okresie międzywojennym wieś należała do parafii rzymskokatolickiej w Polanie i parafii greckokatolickiej w Chrewcie.

We wsi istniały dwa młyny wodne zlokalizowane na potoku Paniszczówka. Pierwszy znajdował się tuż za ujściem bocznego dopływu strugi spod wzgórza Moklik, drugi przy ujściu potoku do Czarnego. Obok młyna znajdował się tartak parowy. Miejsce po drugim z młynów obecnie zalane jest wodami Zalewu Solińskiego.

W latach 1945-51 wieś leżała w granicach ZSRR, powróciła do Polski latem 1951 r. Po wysiedleniu dotychczasowych mieszkańców teren wsi próbowano zasiedlić osadnikami z okolic Sokalskiego, jednak ze względu na brak dobrych traktów komunikacyjnych i duże oddalenie od większych miejscowości zasiedlenie nie powiodło się. Większość opuszczonych domów rozebrano, przenosząc je do okolicznych wsi. Do 1980 r. zniknęła niemal cała zabudowa wsi (łącznie z cerkwią). Obecnie w miejscowości znajduje się jedno gospodarstwo rolne.

Polana

Wieś lokowana na prawie wołoskim pomiędzy 1436 a 1486 r., pierwotnie wchodziła w skład dóbr należących do rodu Kmitów. W 1533 r. szlachcic Iwan Ternowski z Ternowy odsprzedał swoją posiadłość rodowemu Piotrowi Kmicie, w zamian za co nadane mu zostały sołtystwa Polany oraz Dwernika. W 1663 r. wieś należała do Romerów. W XVIII w. była własnością Cetnerów, następnie Urbańskich.

Na przełomie ufundowano w Polanie kaplicę dworską (wg lokalnej tradycji powstała ona na przełomie XVI/XVII w. i podlegała parafii w Hoczwi). W 1747 r. biskup Sierakowski erygował tu parafię. W XIX w. wieś należy do rodziny Rytarowskich.

W ostatniej dekadzie XIX w. Polana liczyła 126 domów i 888 mieszkańców, w tym: 457 wyznania greckokatolickiego, 384 rzymskokatolickiego i 47 mojżeszowego. Wieś była siedzibą parafii zarówno rzymsko- jak i greckokatolickiej. W tym czasie obszarem dworskim zawiadował hr. Hans Buelow. Ponadto we wsi znajdowały się dwie szkoły ludowe, młyn, potażarnia, kopalnie ropy naftowej oraz cegielnia.

W 1901 r. z inicjatywy ks. Daszka, proboszcza rzymskokatolickiego, powstała w Polanie prywatna szkoła zlokalizowana w wikarówce. W 1924 r. placówka posiadała już własny budynek.

W latach 1931-34 przeprowadzona została komasacja gruntów, w efekcie której zasiedlono tereny w dolinach dwóch potoków. W sąsiedztwie kopalni nafty powstał przysiółek Polana – Ostre (liczący 17 domów), zabudowano również położony teren pomiędzy dworem a cegielnią na tzw. Majdanie.

W 1 ćw. XX w. wieś liczyła już 213 domów oraz 1342 mieszkańców, w tym: 731 wyznania rzymskokatolickiego, 511 greckokatolickiego, 99 mojżeszowego oraz 1 przynależącego do innego wyznania chrześcijańskiego.

W okresie międzywojennym w Polanie funkcjonowało siedem sklepów. Życie kulturalne urozmaicały teatr amatorski prowadzony przez Bronisława Szczepańskiego oraz kapela smyczkowa Pisarskich.

W latach 1945-51 wieś znajdowała się w granicach ZSRR. Po powrocie do Polski w 1951 r. została zasiedlona przez osadników pochodzących głównie z południowo-wschodniej Polski. W latach 1956-58 z terenów ZSRR powróciło 16 rodzin, byłych mieszkańców wsi.

Rabe

Wieś powstała zapewne z XVI w., wchodziła w skład ziemi przemyskiej.

W XVIII w. istniała tu parafia greckokatolicka, do której należało 36 morgów roli, 6,5 morgów łąk i 6 morgów pastwisk.

Kolejne informacje dotyczące miejscowości pochodzą z lat 30. XIX w. i związane są z kupnem przez rodzinę Krasickich zamku leskiego wraz z przynależnymi do niego dobrami, do których należało także Rabe.

W ostatnich dekadach XIX w. (ok. 1880 r.) właścicielem wsi był adwokat Ziętarski. W okresie tym Rabe liczyło 58 domów, które zamieszkiwało 375 osób. Wśród mieszkańców 338 było wyznania greckokatolickiego, 7 osób rzymskokatolickiego i 30 mojżeszowego.

Wśród zamieszkujących wieś Żydów osiemnastu zajmowało się skupem jaj, zboża i przędzy, a dwunastu karczmarstwem. Budynek karczmy zlokalizowany był na terenach podworskich, przy drodze na granicy z Żołobkiem (ob. Żłobek).

Do 1921 r. zabudowa Rabego powiększyła się do 75 domów mieszkalnych. Według danych ze spisu powszechnego zamieszkiwały w nim 462 osoby, w tym: 409 wyznania greckokatolickiego i 53 mojżeszowego. Wieś należała do parafii greckokatolickiej w Hoszowie i rzymskokatolickiej w Jasieniu. W latach 1945-51 Rabe znajdowało się w granicach ZSRR. Do Polski powróciło po 1951 r. i zasiedlone zostało osadnikami pochodzącymi z okolic Krystynopola.

Rosochate

Pierwsza wzmianka źródłowa dotycząca Rosochatego pojawia się w aktach dotyczących podziału dóbr należących do rodu Kmitów z 1580 r. Wieś odnotowana została pod nazwą Rosochate, jako miejscowość założona na prawie wołoskim.

W 1663 r. miejscowość należała do Polańskich. W 1786 r. Józef Ossoliński odziedziczył ją po swoim ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim.

Ok. 1880 r. we wsi znajdowało się 29 domów, zasiedlonych przez 221 mieszkańców, w tym: 182 osoby wyznania greckokatolickiego, 8 rzymskokatolickiego i 23 mojżeszowego.

Majątek ziemski był w posiadaniu Alberta Striena, a oprócz dworu znajdowała na jego terenie się osada zwana Szambelanówką oraz młyn wodny.

Do 1921 r. zabudowa wsi powiększyła się do 38 domów, a liczebność mieszkańców wzrosła do 237 osób (w tym: 229 wyznania greckokatolickiego i 8 rzymskokatolickiego).

Wieś należała do parafii greckokatolickiej w Skorodnem i rzymskokatolickiej w Polanie. W miejscowości nie było świątyni ani cmentarza.

W okresie międzywojennym majątek dworski należał do Żyda, a następnie do Moczarowskiego (po 1925 r.).

W latach 1945-1951 Rosochate leżało w granicach ZSRR. Po powrocie do Polski w 1951 r. wieś nie została ponownie zasiedlona.

Rosolin

Wieś po raz pierwszy wzmiankowana w dokumentach z 1540 r. Według źródeł z 2 i 3 ćw. XVII w. wchodziła ona w skład klucza dóbr należących do rodziny Romerów. W lustracji majątku z 1676 r. odnotowano spadek liczby mieszkańców, spowodowany – podobnie jak w wielu osadach ziemi sanockiej – wojnami, towarzyszącymi im klęskami elementarnymi czy też zbiegostwem wynikającym z nadmiernych obciążeń feudalnych.

Ok. 1880 r. we wsi stały 23 domy, zamieszkałe przez 186 osób, w tym: 170 wyznania greckokatolickiego, 9 rzymskokatolickiego i 7 mojżeszowego. Majątek ziemski z murowanym dworem należał w tym czasie do dr. L. Popławskiego.

We wsi znajdował się młyn wodny na potoku Czarnym. Na jej terenie działało również kilku kowali i wytwórca drewnianych tyłek.

Do 1921 r. wieś powiększyła się o 4 domy i 8 mieszkańców, wśród których 187 osób deklarowało wyznanie greckokatolickie, a 7 rzymskokatolickie. Na obszarze dworskim zlokalizowane były 3 budynki zasiedlone przez 18 mieszkańców (14 osób wyznania mojżeszowego).

Wieś należała do parafii grecko- i rzymskokatolickiej w Polanie.

W latach 1945-1951 Rosolin leżał w granicach ZSRR. Po korekcie granic w 1951 r. i powrocie do Polski wieś nie została ponownie zasiedlona, domy rozebrano.

Serednie Małe

Wieś lokowana na prawie wołoskim, w 1580 r. należąca do Kmitów. W 1663 r. według rejestru poboru podatków pozostawała w rękach Polańskich.

Ok. 1890 r. we wsi znajdowało się 26 domów zamieszkałych przez 177 osoby, w tym: 88 wyznania greckokatolickiego, 52 rzymskokatolickiego i 37 mojżeszowego. Obszar dworski należał w tym czasie do dziewięciu miejscowych współwłaścicieli (reprezentantów szlachty zagrodowej). Pomiędzy 1910 a 1921 rokiem ziemie należące do dworu zostały rozparcelowane, a następnie odkupione przez dawnych właścicieli.

Serednie Małe były zaściankiem polskiej szlachty zagrodowej. We wsi mieszkało ok. 10 rodzin szlacheckich, byli to: Tarnowscy, Jastrzębscy, Kowalscy, Krajewscy, Michalscy. W okresie międzywojennym w rękach każdej z rodzin znajdował się grunt wielkości 20-30 morgów.

Na początku lat 20. XX w. wieś liczyła 36 domów i 240 mieszkańców, w tym: 144 wyznania greckokatolickiego, 89 rzymskokatolickiego, 7 mojżeszowego.

Wieś należała do parafii rzymsko- i greckokatolickiej w Polanie, nie posiadała własnej świątyni.

W 1940 r. u podnóża Otrytu pogranicznicy radzieccy wybudowali strażnicę z łaźniami, stajnią i więzieniem. Zatrudniali w niej miejscową ludność oferując wysokie wynagrodzenia. Po 1945 r. szlachta zagrodowa opuściła tereny Serednia Małego. Po 1951 r., gdy wieś powróciła w granice Polski, nie została ponownie zasiedlona. Niemal wszystkie zabudowania rozebrano. Obecnie na terenie wsi znajduje się jedno gospodarstwo rolne.

Sokołowa Wola

Pierwszym odnotowanym właścicielem miejscowości (a zarazem zasadźcą) mógł być wymieniany w Metryce Koronnej w 1540 r. książę Sokół. Jednak już w 1541 r. grunta te przynależały do dóbr Kmitów, leżących w granicach ziemi sanockiej. W 1663 r. wieś pozostawała w rękach Stadnickich. W 1786 r. Sokołową Wolę odziedziczył Józef Ossoliński, po ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim.

W ostatniej dekadzie XIX w. wieś liczyła 46 domów i 268 mieszkańców. Ludność obrządku grekokatolickiego liczyła 232 osób, rzymskokatolickiego – 9, pozostałych 27 było wyznania mojżeszowego. W okresie tym dwór należał do Liskowackich.

W roku 1921 w Sokołowej Woli znajdowało się już 66 budynków mieszkalnych a liczba ludności wzrosła do 388 osób, w tym: 358 wyznania greckokatolickiego i 30 mojżeszowego.

W okresie międzywojennym wieś podlegała parafii greckokatolickiej w Daszówce i rzymskokatolickiej w Polanie.

We wsi znajdował się młyn wodny, ulokowany na potoku płynącym przez miejscowość (ok. 700 m poniżej cerkwi) oraz dwie karczmy. Pierwsza z nich, zwana „Na Żukowie”, zlokalizowana była przy drodze z Sokołowej Woli do Zadwórze, druga, zwana „Bukowina”, stała przy rozwidleniu dróg na granicy trzech miejscowości: Daszówki, Paniszczowa i Sokołowej Woli.

W latach 1945-51 Sokołowa Wola znajdowała się w granicach ZSRR, po powrocie do Polski nie została ponownie zasiedlona. Po 1951 r. z materiału pozyskanego z rozbiórki istniejącej zabudowy wsi wzniesiono budynki ustanowione na jej terenie PGR-u. Pozostała zabudowa wsi została rozebrana do 1970 r. Obecnie PGR nie funkcjonuje, wieś pozostaje niezamieszkała.

Tworylne

Wieś była jedną z pierwszych miejscowości założonych nad Sanem pod Otrytem, wraz z Stuposianami i Żurawinem. Wymieniana była już w aktach z 1456 r. W roku 1489 znajdowała się wśród dóbr należących do Kmitów. W 1663 r. stanowiła część majątku Boguskich.

W ostatniej dekadzie XIX w. wieś liczyła 92 domy (6 na obszarze dworskim) i 660 mieszkańców. Wśród nich było: 618 osób wyznania greckokatolickiego, 18 rzymskokatolickiego i 24 mojżeszowego.

W tym czasie właścicielem dworu pozostawał Kazimierz Łęcki. Należały do niego również dwa młyny i trzy folwarki. Przed wojną dwór przeszedł w ręce dziedzica Okołowicza.

Do wsi przynależała wólka Tworylczyk.

W 1921 r. we wsi stało 119 domów zamieszkałych przez 721 osób, w tym: 691 wyznania greckokatolickiego i 30 mojżeszowego.

W latach 30. XX w. do wsi należały również trzy przysiółki, były to – oprócz wymienionego wyżej Tworylczyka – Obłazy i leżące nad Sanem Jałtaki.

Wieś podlegała parafii greckokatolickiej w Krywem i rzymskokatolickiej w Wołkowi.

Mieszkańców Tworylnego i Krywego zwano „hucuty” lub „hyniaki”. Od sąsiadów odróżniał ich m.in. strój. Nosili tzw. „syraki” – wełniane, wyszywane kurtki bez rękawów, „hunie” – koszule z ciemnej wełny bez obszywki z zaszytymi rękawami oraz „chodaky” – kierzce. W odmienny sposób prowadzili również swe gospodarki. W większej mierze nastawieni byli na pasterstwo. Wypasali woły, owce i kozy. W latach 1939-41 wieś rozdzielona była granicą niemiecko-radziecką leżącą na Sanie. Po swojej stronie Niemcy wybudowali strażnicę, zlokalizowaną ok. 200 m od dworu, przy drodze prowadzącej przez wieś. Analogiczną budowlę wzniesli po drugiej stronie Sanu Rosjanie.

Po zakończeniu działań wojennych wieś została wysiedlona a zabudowania rozebrane.

Wydrne

Pierwszymi odnotowanymi właścicielami wsi byli Kmitowie (1580 r.). W 1663 r. wieś wchodziła w skład dóbr Boguskich.

Ok. 1890 r. zabudowę Wydrnego stanowiło 28 domów, zamieszkałych przez 181 osób (łącznie z terenami dworskimi), w tym: 152 osoby wyznania greckokatolickiego, 5 mojżeszowego i dwóch ateistów.

Obszar dworski, liczący 245 morgów, należał wówczas do Żyda Naftalego Birnkrauta. W okresie międzywojennym właścicielem dworu był Strzelecki.

Do 1921 r. zabudowa miejscowości powiększyła się do 33 domów, a liczba mieszkańców do 232 osób, w tym: 187 wyznania greckokatolickiego, 33 rzymskokatolickiego i 12 mojżeszowego.

Na zachodnim krańcu wsi, nad potokiem Czarnym, zlokalizowany był młyn wodny.

Wieś należała do parafii grecko- i rzymskokatolickiej w Polanie, nie posiadała własnej świątyni.

W latach powojennych (1945-51) Wydrne znalazło się w granicach ZSRR. Po ponownym przyłączeniu do ziem Polskich wieś pozostała niezasiedlona.

W XVI i XVII w. używano również nazwy Wydrne lub Wydre. W I. 80. XX w. autochtoni z Polany stosowali nazwę Wyderne (od „wydrzeć”).

Żłobek (d. Żołobek)

Pierwszymi odnotowanymi właścicielami wsi byli Kmitowie (1580 r.). W 1663 r. wieś wchodziła w skład dóbr należących do starostwa sanockiego. W 1786 r. Józef Ossoliński odziedziczył Żłobek po swoim ojcu Józefie, wojewodzie wołyńskim.

Ok. 1890 r. Żłobek liczył 37 domów i 230 mieszkańców, w tym: 211 wyznania greckokatolickiego, 3 rzymskokatolickiego i 16 mojżeszowego. Obszar dworski liczący 300 morgów należał wówczas do Barbary Cybulskiej.

We wsi działał młyn wodny, usytuowany w jej południowo-zachodniej części.

Do 1921 r. zabudowa miejscowości powiększyła się do 42 domów, a liczba mieszkańców wzrosła do 252 osób, w tym: 241 wyznania greckokatolickiego, 10 mojżeszowego.

Wieś należała do parafii greckokatolickiej w Czarnej i rzymskokatolickiej w Polanie.

W latach powojennych (1945-51) Żłobek znalazł się w granicach ZSRR. Po ponownym przyłączeniu do ziem Polskich został zasiedlony przez ludność pochodzącą głównie z jasielskiego i Lubelszczyzny.

Zachowana zabudowa historyczna

Zabytki architektury sakralnej

Bystre – zespół cerkwi greckokatolickiej p.w. św. Michała Archanioła

Cerkiew wzniesiona w I. 1901-1902 – jako filia parafii w Michniowcu. Zlokalizowana na miejscu starszej świątyni z XVIII w. Jako autor projektu wymieniany jest lwowski architekt Wasyl Nahirny. W 1927 r. cerkiew uzyskała nowy ikonostas. W 1939 r. obok cerkwi wzniesiono murowaną dzwonicę bramną. Po 1945 r. obiekt przez wiele lat pozostawał nieużytkowany, co przyczyniło się do jego stopniowej dewastacji, był też łatwym celem grabieży. W roku 1962 pozostałości wyposażenia zostały przewiezione do Muzeum w Łańcucie. W połowie lat 80. XX w. cerkiew oddano pod opieką Bieszczadzkiemu Oddziałowi Towarzystwa Opieki nad Zabytkami (z siedzibą w Ustrzykach Dolnych). Na początku lat 90. przeprowadzono pierwsze remonty, kontynuowane sukcesywnie do ostatnich lat.

Cerkiew jest usytuowana w centrum wsi. Budowla drewniana, orientowana, trójdzielną, wzniesiona na planie zbliżonym krzyża greckiego, o nieco krótszych i zamkniętych trójbocznie ramionach poprzecznych; babiniec i nawa kwadratowe, prezbiterium zamknięte trójbocznie i flankowane prostokątnymi aneksami. Cerkiew nakryta dachem wielopołaciowym, z dominującymi nad nim trzema kopułami na wysokich, ośmiobocznych bębnych (środkowy nieznacznie wyższy). Kopuły oraz zakończenia ramion nawy poprzecznej wieńczą ślepe latarnie z cebulastymi hełmami zakończonymi krzyżami. Cerkiew wzniesiona w konstrukcji zrębowej, na kamiennej podmurówce. Dolne partie ścian zwęglowane z pozostawieniem krótkich ostatek; w wyższej partii ostatki wydatniejsze, tworzące rysie wspierające płatwie daszku okapowego obiegającego cerkiew. Powyżej daszku ściany oszalowane w układzie pionowym; gzymsy wieńczący i kordonowy z wycinanym fryzem arkadkowym. Dachy kryte blachą, daszek okapowy w przeważającej części kryty gontem. Wnętrze jednoprzestrzenne; oryginalne wyposażenie w większości niezachowane.

Dzwonnica, pełniąca również funkcję bramy prowadzącej do zespołu cerkiewnego, usytuowana jest na południe od świątyni, równolegle do babińca. Budowla wzniesiona na betonowym fundamencie, murowana z cegły; dolna kondygnacja otynkowana, górna pozostawiona w surowej cegle; pokrycie dachowe z blachy. Jest dzwonnica typu parawanowego, dwukondygnacyjną, trójarkadową o prześwitach zamkniętych półkoliście (arkady środkowe są szersze i wyższe od bocznych). Kondygnacja dolna mieści na osi bramę flankowaną dwiema furtami, przejścia zamykane są na listewkowe drzwiczki. Nad bramą w elewacji frontowej (płd.) znajduje się wklęsła płycina z datą budowy: 1939. Kondygnacja górna jest nieco węższa i ukształtowana schodkowo, w arkadach zawieszono były trzy dzwony (zachowane ślady po jarzmach). Gzymsy kordonowy i wieńczący schodkowe, ponad nimi mocno wysunięte okapy daszków; nad dolną kondygnacją czteropołaciowy, nad górną trój- i czteropołaciowy. Oś budowli podkreśla latarnia z półkoliście zamkniętym prześwitem pośrodku, nakryta ostrostupowym hełmem z makowicą zakończoną krzyżem.

Czarna Dolna – kaplica rzymskokatolicka p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny ob. kościół filialny

Budowę kaplicy – określanej w ówczesnych dokumentach jako „publiczna” – rozpoczęto ok. 1895 r., w 1907 r. została konsekrowana. Koszty budowy pokryto ze składek miejscowej ludności wyznania rzymskokatolickiego. Teren pod przyszłą świątynię ofiarował Józef Bodziuch. Przed 1939 r. kaplica podlegała parafii rzymskokatolickiej w Polanie. W latach powojennych (po 1951 r.), po przywróceniu w niej kultu, do parafii w Czarnej Górnej. W 1975 r. przeprowadzono remont generalny obiektu; po 1978 r. nadbudowano nad kruchtą dzwonnice.

Kaplica usytuowana w centrum wsi, po południowej stronie drogi, na działce ogrodzonej sztachetowym płotem. Budowla drewniana, orientowana; dwudzielna, złożona z prostokątnej nawy oraz krótkiego, nieco węższego prezbiterium zamkniętego trójbocznie, z przylegającą od południa kwadratową zakrystią. Nawę poprzedza od zachodu dzwonnica na planie kwadratu, z przedsionkiem w przyziemiu. Prezbiterium i nawa nakryte wspólnym dachem wielopołaciowym; pośrodku kalenicy znajduje się ośmioboczna sygnaturka zwieńczona ostrostupowym hełmem zakończonym krzyżem. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym, dzwonnica – strzelistym, zakończonym krzyżem hełmem, o połaciach bocznych opadających do poziomu gruntu. Nawa i prezbiterium wzniesione w konstrukcji zrębowej, przedsionek i dzwonnica o konstrukcji słupowej; całość posadowiona na betonowo-ceglanej podmurówce. Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym; pokrycie dachowe z blachy. Wnętrze jednoprzestrzenne; ściany, stropy i chór muzyczny pokryte w całości boazerią układaną w romby i kwadraty (I. 70. XX w.). Na wyposażenie składają się ołtarz główny pochodzący ze zniszczonej cerkwi greckokatolickiej (XIX w.?) oraz współczesne utensylia i meble (4 ćw. XX w. i późniejsze).

Czarna Górna – cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra, ob. kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego

Cerkiew wzniesiona w 1834 r. W 1882 r. wewnątrz doposażono o nowe ikony do ikonostasu. Po 1951 r. przejęta została przez kościół rzymskokatolicki, od tamtej pory pełni funkcję kościoła parafialnego. W 1967 r. przeprowadzono pierwsze odnotowane prace remontowe, w latach 70. XX w. wzniesiono w pobliżu cerkwi dzwonnice. Od lat 90. XX w. do 2006 r. prowadzone były sukcesywnie prace remontowe.

Cerkiew zlokalizowana w centralnej części wsi, ok. 100 m na płn.-wsch. od drogi do Czarnej Dolnej. Położona na stoku wzniesienia opadającego w stronę południową, w otoczeniu starodrzewu. Na wschód od prezbiterium znajdują się relikty dawnego cmentarza przycerkiewnego, od strony zachodniej usytuowana jest drewniana dzwonnica. Teren położony na płn.-wsch. od cerkwi zajmuje

nowy cmentarz. Budowla drewniana, orientowana, trójdzielna, złożona z czworobocznego prezbiterium flankowanego dwoma aneksami zakrytymi, szerszej od prezbiterium, prostokątnej nawy oraz kwadratowego babińca. Babiniec poprzedza kolumnowy portyk o sześciu podporach, ustawiony na tarasie wyrównującym spadek terenu; na taras prowadzą jednobiegowe schody. Świątynia o zwartej, bryle; babiniec i nawa nakryte dachami dwuspadowymi; prezbiterium – dachem trójpołaciowym, aneksy – dachami pulpitowymi. Dach nawy nieco wyższy od pozostałych, na kalenicy umieszczona ośmioboczna sygnaturka, zwieńczona cebulastym hełmem zakończonym ślepą latarnią. Cerkiew wybudowana w konstrukcji zrębowej, posadowiona na kamiennej podmurówce (miejscami betonowo-ceglanej). Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym, o stykach przykrytych listwami. Pokrycie dachowe z blachy (pierwotnie z gontu). Taras, schody i cokoły kolumn kamienne. Wnętrze jednoprzestrzenne, nakryte stropami płaskimi; przy zachodniej ścianie babińca nadwieszony chór muzyczny. Zachowały się zabytkowe stolarki drzwiowe, dekoracyjnie opierane deskami (drzwi wejściowe od frontu oraz drzwi do zakrystii). We wnętrzu zachowała się także część pierwotnego wyposażenia cerkwi (m.in. ikonostas oraz połączone z nim dawniej dwa ołtarze boczne), reszta elementów uległa rozproszeniu (niektóre znajdują się w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku). Pozostałe zabytki ruchome nie stanowią spójnego zespołu, zostały przeniesione m.in. z cerkwi w Michniowcu i Lipiu oraz kościoła w Warężu.

Lipie – dzwonnica cerkiewna

Dzwonnica bramna wzniesiona w 1 poł. XIX w. nieopodal wejścia do nieistniejącej obecnie cerkwi greckokatolickiej p.w. Soboru Bogurodzicy. Od 2 poł. XIX w. do lat 20. XXI w. prowadzone były jedynie doraźne remonty i naprawy, obejmujące m.in.: zamurowanie bramy (zapewne w l. 70. XX w.).

Dzwonnica usytuowana jest na skraju wzniesienia w pld.-wsch. części miejscowości. Zlokalizowana na zachód od pozostałości świątyni, tuż przed dawnym babińcem. Wybudowana z kamienia łamanego i cegły (dawniej była zapewne w całości otynkowana). Wzniesiona jako dzwonnica typu parawanowego, dwukondygnacyjna, trójarkadowa. Na osi w kondygnacji dolnej pierwotnie mieściło się zamknięte półkolistą przejście (obecnie zamurowane), flankowane po obydwu stronach masywnymi przyporami, powyżej którego znajdują się półkolistą zamknięte arkady – środkowa nieco węższa od bocznych. W każdej z arkad umiejscowiony był dawniej dzwon (widoczne są ślady po jarzmach osadzonych w murze, dzwony niezachowane).

Michniowiec – zespół cerkwi greckokatolickiej p.w. Narodzenia Bogarodzicy, ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. św. Jana Chrzciciela

Cerkiew wzniesiona w 1863 lub 1868 r. w miejscu starszej świątyni. W 1904 r. wybudowano w jej pobliżu drewnianą, wolnostojącą dzwonnice (prace przeprowadził cieśla Jakub Hrib). W 1924 r. cerkiew rozbudowano o zakrystię i kruchtę. Po 1951 r. pozostawała opuszczona, część elementów wyposażenia skradziono. W 1962 r. resztę zachowanego wystroju przewieziono do Muzeum w Łańcucie. W 1971 r. cerkiew została przejęta przez kościół rzymskokatolicki i pełni odtąd funkcję kościoła filialnego podlegającego parafii w Czarnej Górnjej. Z oryginalnego wyposażenia świątyni zachował się ikonostas (częściowo zdemontowany - carskie wrota). Od początku lat 70. XX w. obiekt poddano kilku remontom: w l. 1972-73 dokonano naprawy pokrycia dachowego oraz wykonano prowizoryczny remont elewacji. W 1981 r. przeprowadzono remont kapitalny świątyni, który zwieńczyło wykonanie we wnętrzu w 1983 r. nowej polichromii. W 1987 r. przeprowadzony został również remont kapitalny dzwonnicy. W 2 poł. l. 90. XX w. skradziono dzwon.

Cerkiew zlokalizowana jest w centrum miejscowości, położona na wzniesieniu ok. 130 m na wschód od drogi biegnącej przez wieś, otoczona starodrzewem. Na południe od cerkwi znajduje się drewniana, wolnostojąca dzwonnica. Zespół cerkiewny ogrodzony jest drewnianym płotem. Teren nieco dalej na południe zajmuje cmentarz greckokatolicki. Budowla drewniana, orientowana, o trójdzielnym układzie, nawiązującym do tradycyjnego schematu cerkwi, z obszerną nawą na planie ośmioboku, przylegającym do niej od wschodu prezbiterium zamkniętym trójbocznie oraz prostokątnym babińcem od zachodu. Prezbiterium i babiniec są węższe i krótsze od nawy, do prezbiterium przylega od północy prostokątna zakryta, babiniec poprzedza od zachodu niewielka kruchta. Bryła zwarta, z centralnym masywem nawy dominującym nad pozostałymi elementami. Prezbiterium, nawa i babiniec nakryte ośmiobocznymi kopułami, zwieńczone ślepymi latarniami zakończonymi krzyżami, natomiast zakryta i kruchta przekryte dachami dwuspadowymi. Cerkiew wzniesiona w konstrukcji zrębowej, posadowiona na kamiennej podmurówce – od zachodu wyższej, wyrównującej spadek terenu. Dachy pokryte blachą, podwalina i podmurówka osłonięte fartuchem gontowym. Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym (o stykach desek szalunku krytych listwami), zwieńczone wydatnym, profilowanym gzymsem z wycinanym arkadkowym fryzem. Wnętrze świątyni jednoprzestrzenne. Nad nawą umieszczona jest ośmiopłaciowa kopuła zrębowa wsparta na narożnych słupach, pozostałe pomieszczenia nakryte są stropami płaskimi. Babiniec oraz zachodnie ściany nawy obiega nadwieszony chór muzyczny. We wnętrzu zachowała się część dawnego wyposażenia, w tym ikonostas oraz ołtarz za ikonostasem (prawdopodobnie z 3. ćw. XIX w.).

Nieopodal cerkwi (ok. 15 m. na płd.-wsch. od nawy), tuż przy ogrodzeniu w pobliżu przejścia na cmentarz, usytuowana jest wolnostojąca dzwonnica. Wzniesiona na planie kwadratu, trójkondygnacyjna, nakryta wysokim dachem namiotowym zwieńczonym krzyżem. Budowla drewniana, posadowiona na kamiennej podmurówce, wzniesiona w konstrukcji typowej dla tego rodzaju obiektów: dwie dolne kondygnacje zrębowe, zwęglowane na obłap z osłoniętymi, trzecia lżejsza – słupowa, wyższe kondygnacje są nieco węższe od dolnych. Więźba dachowa wsparta na środkowym słupie, tzw. królu, przekryta dachem krytym gontem. Elewacje jednoosiowe z odsłoniętym wieńcem w dolnej kondygnacji. Powyżej ściany oszalowane pionowo, o stykach desek przystońniętych listwami. Podział na kondygnacje podkreślają wycinane arkadkowe fryzy oraz okapowe daszki wykonane z gontu. Daszek obiegający dolną kondygnację jest mocno wysunięty przed lico ścian i wsparty na rysiach, od zachodu przestrzeń pod daszkiem jest osłonięta ścianką z desek i stanowi rodzaj przedsionka mieszczącego schody na piętro. Na ościeżnicy wyżłobiona została data budowy.

Polana – zespół cerkwi greckokatolickiej p.w. św. Mikołaja, ob. kościół rzymskokatolicki p.w. Przemienienia Pańskiego

Jako datę wzniesienia cerkwi podaje się 1790 rok. Według miejscowej tradycji wzniesiono ją jednak na przełomie XVI/XVII w. jako kaplicę dworską dla ówczesnych właścicieli wsi. Pod koniec XVIII w. mieli oni przekazać kaplicę tutejszym Unitom jako podziękowanie za pomoc przy budowie kościoła rzymskokatolickiego, ukończonego w 1780 r. Rok 1790 byłby wówczas datą remontu i rekonsekracji świątyni. W 1899 r. odbyła się konsekracja cerkwi przez bpa Konstantego Czechowicza. W 1922 r. budowla została powiększona, przedłużono jej nawę ku zachodowi. W tym samym czasie wybudowano również w pobliżu drewnianą dzwonnice. W 1937 r. przeprowadzono remont w cerkwi, w trakcie którego otynkowano wnętrze oraz wykonano polichromię na drewnianej kolebce nad nawą oraz na ścianie tęczowej (autorem malowideł był R. Konowalec). Po 1951 r. cerkiew służyła jako magazyn zboża, a pozostałości zachowanego wyposażenia przewieziono do Muzeum w Sanoku. W 1969 r. przekazano nieużytkowaną świątynię kościołowi rzymskokatolickiemu. Początkowo funkcjonowała

ona jako kościół filialny podlegający parafii w Czarnej, od 1982 r. jako kościół parafialny. W 1970 r. istniejący ikonostas usunięto, do prezbiterium wstawiono neogotycki ołtarz z współczesnym obrazem Przemienienia Pańskiego. W 1974 r. w dzwonnicy zawieszono nowy dzwon opatrzony inskrypcją: *„Dzwon ten ufundował dla Polany ks. Biskup Ignacy Tokarczuk, ordynariusz przemyski, w roku świętym 1974. Żywych zwołuję, zmarłych opłakuję. Imię jego Ignacy.”*

Cerkiew zlokalizowana jest w centralnej części miejscowości, ok. 200 m na północ od wiodącej przez wieś drogi wojewódzkiej nr 894 (będącej odcinkiem tzw. Małej pętli bieszczadzkiej). Położona jest na stoku wzniesienia opadającego w stronę zachodnią, w otoczeniu starodrzewu. Na wsch. i półn.-wsch. od prezbiterium znajdują się pozostałości dawnego cmentarza przycerkiewnego, os. strony półn.-zach. usytuowana jest drewniana dzwonnica. Cerkiew drewniana, orientowana, dwudzielna, złożona z prostokątnej nawy oraz nieco węższego prezbiterium zamkniętego trójbocznie, z przylegającą od północy prostokątną zakrystią. Dach o wspólnej wysokości kalenicy, nad nawą dwuspadowy z trzema sześciobocznymi sygnaturkami o cebulastych hełmach zakończonych krzyżami (środkowa sygnaturka z ślepą latarnią jest szersza i wyższa), nad prezbiterium natomiast wielopołaciowy; zakrystia nakryta została osobnym dachem pulpitowym. Budowla wzniesiona w konstrukcji zrębowej (ściany zwęglowane „na jaskółczy ogon”), posadowiona na kamiennej podmurówce (otynkowanej). Elewacje oszalowane deskami w układzie pionowym, o stykach desek przysłoniętych listwami. Dach pokryty został blachą. Elewacja frontowa (zachodnia) dzielona okapowym daszkiem wspartym na rysiach, jednoosiowa. Elewacje boczne trójosiowe o skromnym detalu architektonicznym. W części prezbiterialnej zastosowany został deskowy gzyms koronujący, na ścianie wschodniej mieści się zaślepiony wtórnie oklulus. Wnętrze jednoprzestrzenne, z wspartym na dwóch słupach chórem muzycznym przy zachodniej ścianie nawy. Oryginalne wyposażenie w większości niezachowane. Wnętrze zdobią polichromie z przedstawieniem Grupy Ukrzyżowania (ściana tęczowa) oraz Trójcy Św. w otoczeniu uskrzydłych Serafinów (kolebka nad nawą).

Dzwonnica cerkiewna usytuowana jest na półn.-zach. od świątyni. Wzniesiona na planie prostokąta, zwrócona frontem w stronę cerkwi, z wejściem od strony północnej. Dwukondygnacyjna, lekko zwężająca się ku górze, nakryta dachem półszczytowym. Budowla drewniana, posadowiona na ceglanej, otynkowanej podmurówce; wzniesiona w konstrukcji szkieletowej, oszalowana deskami w układzie pionowym, o stykach desek przysłoniętych listwami. Pokrycie dachowe z blachy; podwalina osłonięta okapowym daszkiem pobitym blachą, analogiczny daszek podkreśla podział na kondygnacje. Elewacje szczytowe jednoosiowe, boczne dwuosiowe. Wyższą kondygnację ścian wieńczy arkadkowy, wycinany fryz, powyżej którego mieszczą się szerokie prześwity podokapowe z ozdobnie wycinanym deskowaniem w górnej partii. Okap wysunięty przed lico elewacji wsparty jest na profilowanych końcówkach belek.

Polana - dzwonnica kościelna

Parafia rzymskokatolicka w Polanie utworzona została w 1747 r. Początkowo rolę świątyni pełniła kaplica dworska wybudowana pod k. XVII w. W 1780 r. wybudowany został drewniany, niezachowany do dziś, kościół p.w. Przemienienia Pańskiego. W latach 1866 – 1900 wystawiono w jego sąsiedztwie murowaną dzwonnice, zawieszono w niej dzwony nosiły imiona: Marian, Łukasz i Paweł.

Dzwonnica kościelna zlokalizowana jest w sąsiedztwie pozostałości kościoła oraz w pobliżu przykościelnego cmentarza. Budowla wzniesiona z kamienia i cegły, otynkowana. Jest dzwonnica typu parawanowego, trójarkadową, jednokondygnacyjną, zwieńczoną trójkątnym szczytem zakończonym krzyżem. Od strony północnej wsparta jest dwiema masywnymi przyporami. Arkadowe prześwity zamknięte są półkoliście, w każdym z nich zawieszony był dzwon. Arkada na osi jest nieco szersza od

bocznych, w jej dolnej partii została wtórnie nadmurowana ścianka, tworząca cokolik dla współczesnej figurki NMP. W arkadzie od wschodu zachowało się jarzmo dzwonu osadzone w murze. W szczycie od strony południowej znajduje się wtórny napis AVE MARIA.

Rabe – zespół cerkiew greckokatolicka p.w. św. Mikołaja, ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Świętej Rodziny

Cerkiew w Rabem wzniesiona została w latach 1858-1859 (konsekrowana w 1861 r.) z fundacji mieszkańców wsi, na miejscu starszych budowli. Pomimo, iż cerkiew była filią parafii w Hoszowie, plebania mieściła się w Rabem i tu też urzędował paroch. Przypuszczalnie w l. 40. XX w. wybudowano w pobliżu cerkwi dzwonnice, pełniącą jednocześnie funkcję bramy. Po 1951 r. wysiedlono dawnych mieszkańców na teren ZSRR, w miejscowości osiedliła się ludność pochodząca głównie z Sokalszczyzny. W tym okresie cerkiew pozostawała opuszczona, okresowo była użytkowana jako magazyn (składowano tu m.in. ikony zwiezione z okolicznych cerkwi). W 1971 r. nieużytkowaną budowlę przejął kościół rzymskokatolicki, odtąd pełni ona funkcję filii parafii w Czarnej Górnej. W latach 1973-1974 przeprowadzono generalny remont świątyni. W 1974 r. odbyła się uroczystość konsekracji.

Cerkiew zlokalizowana jest w północnej części wsi, położona na niewielkiej wyniosłości terenu po wschodniej stronie drogi wojewódzkiej nr 896 z Ustrzyk Dolnych do Czarnej Górnej (będącej odcinkiem tzw. Wielkiej pętli bieszczadzkiej). Na terenie przycerkiewnym zachowany jest nieliczny starodrzew oraz pozostałości cmentarza. W pld. - wsch. narożniku działki znajduje się wolnostojąca, murowana dzwonnica bramna. Teren zespołu ogrodzony jest drewnianym płotem.

Cerkiew drewniana, orientowana, o trójdzielnym układzie, złożona z babińca, nawy i prezbiterium na rzutach zbliżonych do kwadratu. Od północy do prezbiterium przylega prostokątna zakrystia. Nawa jest szersza i wyższa od pozostałych członów cerkwi. Dachy o zróżnicowanej wysokości kalenic. Dach nad babińcem dwuspadowy, nawiązujący formą szczytu do tradycyjnego dachu naczółkowo-dymnikowego. Nad nawą dach łamany, z usytuowaną pośrodku kalenicy przysadzistą, ośmioboczną wieżyczką nakrytą namiotowym dachem i zwieńczoną ślepą latarnią z cebulastym hełmem zakończonym krzyżem. Nad prezbiterium dach trójpołaciowy z połącią północną schodzącą niżej i nakrywającą zakrystię. Cerkiew wzniesiona w konstrukcji zrębowej, posadowiona na kamiennej podmurówce (otynkowanej), ściany pobite gontem. Pokrycie dachowe blaszane, blachą pobite są również ściany szczytowe nawy i babińca. W połowie wysokości elewacje obiega szeroki daszek okapowy, przed wejściem głównym wsparty na pięciu słupach i tworzący rodzaj podcienia, z prześwitem powyżej okapu wspartym na krzyżownicach. Pomiędzy podporami rozpięta jest ażurowa balustrada, biegnąca także wzdłuż bocznych ścian babińca. Wnętrze świątyni jednoprzestrzenne z nadwieszonym chórem muzycznym w części zachodniej babińca. Nad nawą, babińcem i zakrystią płaskie sufity deskowe, nad prezbiterium drewniana kolebka. Wyposażenie świątyni stanowi ikonostas z częścią ikon oraz ołtarz główny i fragmenty ikonostasu przeniesione z nieistniejącej cerkwi w Lutowiskach.

Wolnostojąca dzwonnica usytuowana jest na pld. - wsch. od cerkwi. Budowla wzniesiona na planie prostokąta, jednokondygnacyjna, nakryta czterospadowym dachem zwieńczonym ślepą latarnią zakończoną krzyżem. Wymurowana z kamienia i cegły, otynkowana, nakryta dachem z blachy. Dzwonnice poprzedza bieg schodów wyrównujących spadek terenu. Elewacje na niskim cokole, pozbawione artykulacji. Na osi od frontu usytuowane jest przejście o wykroju półkuliście zamkniętej arkady, sklepione kolebką. U nasady sklepienia została osadzona stalowa konstrukcja zawieszenia dzwonu. Elewacje boczne jednoosiowe, z wąskimi, półkuliście zamkniętymi prześwitami. Zabytkowe dzwony zdemontowane zostały w latach 50. XX w przez funkcjonariuszy UB.

Tworylne – dzwonnica cerkiewna

W 1876 r. wzniesiono w Tworylnem, niezachowaną do dziś, cerkiew greckokatolicką p.w. św. Mikołaja, wybudowaną w miejscu starszej świątyni (pierwsza cerkiew była wzmiankowana w źródłach z 1526 r.). Najprawdopodobniej równocześnie wzniesiono murowaną dzwonnice.

Nieistniejąca obecnie Tworylne położona jest w dolinie Sanu, pomiędzy dawnymi wsiami Krywe i Studenne, na południe od pobliskiego pasma Otrytu. Miejsce po cerkwi (tzw. cerkwisko) jest usytuowane po wschodniej stronie drogi wiodącej w stronę Krywego; dzwonnica znajduje się nieco w głębi, wśród zarośli i pozostałości starodrzewu. Budowla wzniesiona z łamanego kamienia (piaskowiec) spojonego zaprawą wapienną; pierwotnie otynkowana, obecnie lico pozostawione w tzw. dzikim wątku. Jest dzwonnica typu parawanowego, dwukondygnacyjną, dwuarkadową. Elewacje na wysokim cokole, na osi od wschodu w kondygnacji dolnej mieści się półkoliście zamknięta nisza; powyżej znajdują się dwa prześwity – pierwotnie były to półkoliście zamknięte arkady mieszczące dzwony. Korona murów zabezpieczona została prowizorycznym, dwuspadowym daszkiem z drewna.

Żłobek - cerkiew greckokatolicka filialna p.w. Narodzenia Bogarodzicy, ob. kościół rzymskokatolicki filialny p.w. MB Nieustającej Pomocy

Cerkiew wybudowana w 1830 r. jako filia parafii w Czarnej (ob. Czarna Górna), zlokalizowana ok. 600 m na zachód od wcześniejszej budowli (starsza cerkiew znajdowała się we wsch. części wsi, po południowej stronie drogi odchodzącej na wschód od szosy Ustrzyki Dolne – Czarna, miejsce jej lokalizacji oznaczone było żeliwnym krzyżem z 1914 r.).

W 1855 r. dobudowano do świątyni zakrystie, a w jej pobliżu wzniesiono parawanową dzwonnice (nie zachowana). W 1939 r. przy zachodniej ścianie nawy wybudowano nowy chór muzyczny. W latach powojennych cerkiew nie była użytkowana. Do połowy I. 70. XX w. wykorzystywana okresowo na magazyn (m.in. jako skład szyszek Lasów Państwowych). W 1976 r. została przekazana kościołowi rzymskokatolickiemu. W 1977 r. przeprowadzono remont kapitalny budynku, dwa lata później założono instalację elektryczną.

Cerkiew usytuowana w centralnej części wsi, położona na niewielkim wzniesieniu po wschodniej stronie drogi wojewódzkiej nr 896 Ustrzyki Dolne-Czarna. Teren cerkiewny ogrodzony jest drewnianym płotem sztachetowym, w obrębie ogrodzenia – tuż przy wejściu – znajduje się drewniana dzwonnica (z 2 poł. XX w.). Cerkiew drewniana, orientowana, dwudzielna, złożona z prostokątnej nawy oraz mniejszego, również prostokątnego prezbiterium z przylegającą do niego od północy czworoboczną zakrystią. Od zachodu do nawy dostawiona jest niewielka, prostokątna kruchta poprzedzona kamiennymi schodami (współczesnymi). Budowla wzniesiona w konstrukcji zrębowej, zwęglowanej na jaskółczy ogon, posadowiona na kamiennym podmurowaniu. Kruchta o konstrukcji słupowej. Pokrycie dachowe z gontu, gontem pobite są również elewacje. Szczyt fasady oszalowany deskami w układzie pionowym o stykach desek przysłoniętych listwami. Prezbiterium i korpus nawowy o jednakowej wysokości, nakryte dachami o różnych wysokościach kalenicy. Nad prezbiterium dach trójpołaciowy, nad nawą nieco wyższy dach dwuspadowy, z umieszczoną na kalenicy ośmioboczną wieżyczką na sygnaturkę nakrytą baniastym hełmem zwieńczonym latarnią z krzyżem na kuli. Zakrystie nakrywa dach pulpitowy, kruchtę dwuspadowy. Wnętrze świątyni jednoprzestrzenne z usytuowanym przy zachodniej ścianie nawy nadwieszonym chórem muzycznym. Nawa i prezbiterium nakryte płaskimi sufitami. Oryginalne wyposażenie nie zachowało się.

Krzyże przydrożne i obiekty małej architektury sakralnej

Charakterystycznym elementem w krajobrazie gminy są licznie zachowane do dziś krzyże. Fundowane były najczęściej przez tutejszych gospodarzy w celach wotywnych, większość nich wzniesiono w 1 ćw. XX wieku. Najliczniejszą grupę stanowią żeliwne lub stalowe krzyże osadzone na kamiennych cokołach. Pozostałe wykonane są w całości z kamienia. Ze względu na znaczne podobieństwo występujące między poszczególnymi obiektami można przyjąć, iż wykonywane były w lokalnych warsztatach kamieniarskich (niekiedy były sygnowane) i z miejscowego budulca – zazwyczaj gruboziarnistego piaskowca. Najpopularniejszą występującą formą krzyża kamiennego jest krzyż ustawiony na wysokim postumencie, w typie łańskim, o trójlistnie zakończonych ramionach, umieszczony na profilowanym cokoliku. Zazwyczaj na przecięciu ramion rozpięta jest płaskorzeźbiona postać ukrzyżowanego Chrystusa, wykonana w stylistyce ludowej. Wśród krzyży stalowych i żeliwnych występują zarówno odlewane i bogato dekorowane, jak i zupełnie proste, wykonane z płaskowników lub rur stalowych. Stan zachowania obiektów jest zróżnicowany. Kilka obiektów jest niekompletnych, przełamanych z zachowaną jedynie strefą cokołową (Bystre 13a, Michniowiec 6a, 17, w pobliżu nr 22 i 29). Większość kamiennych elementów pokryta została kilkoma warstwami wtórnych powłok malarskich. Wszystkie obiekty należałoby objąć systematycznymi przeglądami i bieżącą pielęgnacją.

Na terenie gminy zachowała się również jedna kapliczka tzw. domkowa, zlokalizowana w Czarnej Górnej. Wzniesiona została w 1848 r. W 2 połowie XX w. była już dość mocno zniszczona, w 1996 r. zrekonstruowano ją z inicjatywy okolicznych mieszkańców. Kapliczka orientowana, wzniesiona na planie prostokąta, nakryta jest dwuspadowym dachem, z okapem nachylonym pod nieco mniejszym kątem. Wymurowana z nieregularnych bloków piaskowca spojonych zaprawą cementową, lico muru nieotynkowane, pozostawione w dzikim wątku. Więźba dachowa drewniana, pokrycie dachowe z blachy trapezowej; stolarki okienne i drzwiowa drewniane. Wejście do kapliczki usytuowane jest w elewacji szczytowej od pld.-zach. i poprzedzone dwoma stopniami. Otwór drzwiowy prostokątny, ponad nim znajduje się trójkątnie zamknięta nisza z ustawioną wewnątrz figurką NMP. Na kalenicy od frontu osadzony jest stalowy krzyż. Elewacje boczne jednoosiowe, z okienkami o prostokątnym wykroju, elewacja tylna bez podziałów. Wnętrze jednoprzestrzenne; na wyposażenie kapliczki składają się współczesne dewocjonaalia.

Zabytki archeologiczne³

Pierwsze badania archeologiczne na terenie gminy Czarna przeprowadzono w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), mającej na celu pełną ewidencję stanowisk archeologicznych w kraju⁴. Prace zapoczątkowano w 1987 r., a następnie kontynuowano w l. 2007-2008. Wykonawcami badań AZP byli Andrzej Cetera, Jerzy Ginalski, Katarzyna Łojowska, Jerzy Okoński oraz Andrzej Szpunar.

³ Rozdział opracowano na podstawie następujących opracowań:

Parczewski M., Pelisiak A., Szczepanek K., *Bieszczady Zachodnie w pradziejach i średniowieczu w świetle danych archeologicznych oraz palinologicznych*, [w:] *Bojkowszczyzna Zachodnia – wczoraj, dziś i jutro*, Tom 1 (p. red. J. Wolskiego), Warszawa 2016, s. 315 – 359.

Jawor G., *Osadnictwo historyczne od XIV do początków XVII w.*, tamże, s. 361 – 415.

Badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszary AZP nr: 118-82; 118-83; 119-82; 119-83). Karty Ewidencyjne Zabytku Archeologicznego opracowali: A. Cetera, J. Ginalski, J. Okoński, A. Szpunar (1987 r.); K. Łojowska (2007 r.); J. Ginalski (2008 r.), Archiwum WUOZ w Przemyślu – Delegatury w Krośnie.

⁴ Na terenie Bieszczadów Zachodnich prowadzono oczywiście wcześniej badania archeologiczne, nie objęły one jednak obszaru gminy Czarna. Najwcześniejsze z nich miały charakter inspekcji i niewielkich wykopalisk, które w latach 1951-1954 realizowano z ramienia tzw. Karpackiej Ekspedycji Archeologicznej. Do połowy lat 60. XX w. w rejonie Bieszczad badania

Gmina znajduje się na czterech obszarach AZP: 118-82, 118-83, 119-82 oraz 119-83; łącznie zarejestrowano w jej granicach 94 stanowiska. Dwa z nich znajdują się na terenie chronionym wpisem do rejestru zabytków nieruchomych, są to: cmentarz greckokatolicki w Polanie (stanowisko nr 7) oraz cerkwisko z dzwonnica i cmentarzem greckokatolickim w Lipiu (stanowisko nr 6).

Dokumentacja i materiały pozyskane podczas poszukiwań AZP złożone są w Muzeum Podkarpackim w Krośnie. Założone dla poszczególnych stanowisk Karty Ewidencyjne Zabytku Archeologicznego (KEZA) przechowywane są w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatury w Krośnie.

Wśród stanowisk położonych na terenie gminy występują głównie znaleziska luźne i ślady osadnictwa; 18 z nich datowanych jest na epokę kamienia, 1 na epokę brązu, zdecydowana większość pochodzi jednakże z okresu nowożytnego.

W trakcie badań pozyskano niewielką ilość przedmiotów, w tym m.in. narzędzia kamienne i krzemienne oraz fragmenty naczyń. Większość zebranego materiału została sklasyfikowana ogólnie (pradzieje, epoka kamienia, epoka brązu, nowożytność). Przyporządkowaną ściślej chronologię posiadają tylko dwa znaleziska (Czarna Górna: stanowisko 1 – neolit; Lipie: stanowisko 7 – paleolit schyłkowy).

Dużą grupę stanowisk oznaczono w miejscu lokalizacji nieistniejących wsi (wysiedlonych po zmianie granic w 1951 r.), a także budowli sakralnych, cmentarzy przycerkiewnych oraz obiektów przemysłowych znanych z archiwalnej kartografii z okresu od k. XVIII w. do I. 30 XX w. (przeważnie młynów wodnych)⁵.

*

Najstarsze udokumentowane ślady związane z pobytom ludzi w rejonie Bieszczadów pochodzą z epoki kamienia. Pierwsze społeczności neolityczne pojawiły się na terenach na północ od Karpat w 2 poł. VI w. p.n.e. We wschodniej części polskich Karpat była to początkowo aktywność w bardzo ograniczonym zakresie – obejmującym głównie migracje, z czasem jednak wzrastającym i prowadzącym do stopniowego zasiedlania i eksploatacji gospodarczej omawianego obszaru. Z okresu tego pochodzi narzędzie z obsydianu, odnalezione w Czarnej Górnej (stanowisko 1, archiwalne).

Podczas badań pozyskano również charakterystyczne przedmioty krzemienne, datowane na wczesny okres epoki brązu. Zalicza się do nich krzemienne ostrze bifacjalne pochodzące z Bystrego (stanowisko 3). Jest ono zapewne pozostałością obozowiska niezwiązanego ze stałym osadnictwem, zaś materiał znaleziskowy badacze łączą z okresowymi pobytami grup ludności, związanymi najprawdopodobniej z wypasami zwierząt.

Na terenie gminy zarejestrowano też stanowisko reprezentowane przez przedmiot krzemienno mający cechy neolityczne, o nieustalonej przynależności kulturowej, tj. pochodzący z Lipia – fragment wióra, wykonany prawdopodobnie z krzemienia jurajskiego (stanowisko 2). Znalezisko to jest przez archeologów łączone z ludnością wczesnoneolityczną zajmującej się wypasem zwierząt. Materiał odpowiada aktywności gospodarczej ludności związanej z Kulturą Pucharów Lejkowatych (KPL) i/lub Kulturą Ceramiki Snurowej (KCS), zaś odkryty przedmiot wykorzystywano najprawdopodobniej w trakcie codziennych prac, związanych z pobytom w trakcie wypasów.

przewiedli m.in. Andrzej Źaki, Józef Janowski oraz archeolodzy z Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierownictwem Kazimierza Godłowskiego i Bolesława Gintera (przyp. aut.).

⁵ Dla części ww. stanowisk podano w KEZA niedokładną lub błędną lokalizację. Ponadto w niektórych kartach ewidencyjnych powierzchniowo stanowiska oznaczone na mapkach topograficznych różnią się niekiedy dość znacznie od danych określonych w części opisowej (przyp. aut.).

Liczniesze są pojedyncze przedmioty krzemienne i ich fragmenty, które można ogólnie datować na neolit/późny neolit lub wczesny okres epoki brązu (bez jednoznacznych wskazań odnośnie przynależności kulturowej). Mają one charakter uniwersalny i mogły służyć do codziennych prac. Pozostają świadectwem penetracji tych terenów i ich doraźnego, sezonowego wykorzystywania (być może pasterskiego, brak bowiem wśród nich zabytków przedmiotów związanych z uprawą roślin). Jako przykłady takich stanowisk można przywołać Michniowiec (stanowisko 10), Czarną Dolną (stanowiska 4, 5 i 8), Czarną Górną (stanowiska 4, 5 i 14) oraz Bystre (stanowiska 1 i 2).

W późniejszych okresach (kultury: trzciniecka, łużycka, pomorska) omawiane tereny praktycznie nie były objęte eksploatacją przez człowieka. Należy jednak podkreślić, że również w późnym neolicie i wczesnym okresie epoki brązu nie były to obszary trwale zasiedlone. W okresie lateńskim okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów teren samych Bieszczadów był bezludny.

Poza strefą użytkowaną przez ludzi pozostawał też od VI do XIII w., a nawet znacznie dłużej – ponieważ nowe wsie pojawiły się w górskich dolinach dopiero w ostatniej ćwierci XIV w., a nieco liczniej w XV-XVI w., podczas intensywnej kolonizacji na prawie wołoskim. Ze stanowisk datowanych na okres nowożytny pochodzą przeważnie fragmenty ceramiki oraz przedmiotów codziennego użytku. Udokumentowano także reliktury zabudowy miejscowości wysiedlonych w 1951 r. (m.in. Seredni Małych, Sokołowej Woli, Paniszczowa, Rosolina, Tworylnego czy Rosochatego), nieużytkowane cmentarze (niejednokrotnie z zachowanymi nagrobkami z przełomu XIX/XX w.), pozostałości kamiennych podmurówek nieistniejących świątyń, budynków mieszkalnych, przemysłowych, studni czy piwniczek przydomowych. Czytelne są też układy drożne i pozostałości sadów owocowych. Znaczną grupę stanowisk tworzą przydrożne krzyże (pochodzące przeważnie z 1 ćw. XX w., kamienne lub metalowo-kamienne), które opisano w KEZA jako miejsca kultowo-ofiarnicze⁶.

V.3 ZABYTKI OBJĘTE PRAWNYMI FORMAMI OCHRONY

W myśl ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa nakłada również na Samorządy terytorialne obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków.

Rejestr zabytków

Rejestr prowadzony jest przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dla województwa podkarpackiego jest nim Podkarpacki Wojewódzki Konserwator Zabytków, mający swą siedzibę w Przemyślu, dysponujący delegaturami w Krośnie, Rzeszowie i Tarnobrzegu. Gmina Czarna podlega administracyjnie Delegaturze WUOZ w Krośnie.

⁶ Dla jednego z nich, usytuowanego w Michniowcu, założono dwie karty ewidencyjne, sytuując obiekt na dwóch różnych obszarach AZP: Michniowiec, stanowisko nr 16 – AZP 118-83, stan. 54 oraz Michniowiec, stanowisko nr 1 – AZP 119-83, stan. 5. (przyp. aut.).

Wpis do rejestru odbywa się na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydanej z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub posiadacza wieczystego gruntu na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru wpisane może być również otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Obecnie z terenu gminy Czarna wpisanych do rejestru zabytków jest 15 obiektów, w tym 10 zabytków nieruchomych (budowle sakralne) oraz 5 cmentarzy.

Wykaz obiektów nieruchomych z terenu gminy Czarna wpisanych do Rejestru Zabytków

Lp.	Adres	Obiekt	Datowanie	Nr rejestru zabytków
1.	Bystre	Cerkiew gr.-kat., drewn.	1902 r.	A-318 z 18.03.1970
2.	Bystre	Dzwonnica cerkiewna, mur.	1939 r.	A-318 z 18.03.1970
3.	Czarna Górna	Cerkiew gr.-kat., drewn.	1834 r., ob. kościół rzym.-kat.	A-137 z 12.03.1969
4.	Lipie	Dzwonnica, mur.	1 poł. XIX w.	A-319 z 18.03.1970
5.	Michniowiec	Cerkiew gr.-kat.,	1863 r., ob. kościół rzym.-kat.	A-135 z 17.03.1969
6.	Michniowiec	Dzwonnica, drewn.	1904 r.	A-135 z 17.03.1969
7.	Polana	Cerkiew gr.-kat.	1720 r., ob. kościół rzym.-kat.	A-134 z 18.03.1969
8.	Polana	Dzwonnica cerkiewna, drewn.	1922 r.	A-134 z 18.03.1969
9.	Rabe	Cerkiew gr.-kat., drewn.	1858 r., ob. kościół rzym.-kat.	A-133 z 15.03.1969
10.	Żłobek	Cerkiew gr.-kat.	1830 r., ob. kościół rzym.-kat.	A-119 z 06.03.1969

Wykaz zabytków ruchomych z terenu gminy Czarna wpisanych do Rejestru Zabytków „B”

Lp.	Adres	Obiekt	Zabytek lub zespół zabytków objętych wpisem	Nr rejestru zabytków
1.	Czarna Górna	cerkiew	wyposażenie cerkwi	B-163 z 4.08.2006 r.
2.	Czarna Dolna	kaplica filialna	ołtarz główny	B-591 z 22.02.2013 r.
3.	Michniowiec	cerkiew	wyposażenie cerkwi	B-280 z 27.02.2009 r.
4.	Rabe	cerkiew	ikonostas	B-281 z 27.02.2009 r.

Cmentarze wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Adres	Cmentarz	Datowanie/ uwagi	Nr rejestru zabytków
1.	Czarna Górna	greckokatolicki/ rzymskokatolicki	po 1834 r., nieczynny	A-137 z 12.03.1969
2.	Lipie	greckokatolicki	pocz. XVII w., nieczynny	A-319 z 18.03.1970
3.	Michniowiec	greckokatolicki	XVI w., nieczynny	A-135 z 17.03.1969

4.	Polana	rzymskokatolicki	k. XVIII w., nieczynny	A-134 z 18.03.1969
5.	Rabe	przycerkiewny	XIX/XX w.	A-133 z 15.03.1969

Pomnik historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Pomniki Historii ustanawiane są od 1994 r., do dziś wyróżnionych zostało 54 zabytki położone na terenie kraju. Za Pomnik Historii uznane mogą być obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Na terenie gminy Czarna nie znajduje się zabytek, który byłby uznany za Pomnik Historii.

Park kulturowy

Powoływany jest mocą uchwały Rady Gminy lub Rad Gmin jeżeli obszar parku położony jest na terenie kilku gmin, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Zasady postępowania przy powoływaniu parków kulturowych określa dokument pt. *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania projektu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*, przyjęty i zarekomendowany w dniu 6 października 2005 r. do stosowania przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury.

Na terenie gminy Czarna nie znajduje się zabytek, który byłby uznany za Park kulturowy.

Ochrona ustalona w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego

Jednym z obowiązków jakie nakłada na samorządy terytorialne *Ustawa o ochronie zabytków* jest ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 19 ww. *Ustawy* w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, a także innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Uchwalone dotychczas plany dla gminy Czarna nie obejmują terenów na których zlokalizowane są obiekty zabytkowe.

Przy opracowywaniu i uchwalaniu kolejnych planów oznaczyć należy wszystkie obiekty historyczne wpisane do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków. W opracowaniach planistycznych niezbędne jest określenie zakresu ich ochrony.

V.4 ZABYTKI W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW

Ewidencja to uporządkowany zbiór wykonanych według jednolitych wzorów opracowań, zawierający podstawowe informacje o obiektach zabytkowych. Ewidencja obejmuje pojedyncze obiekty architektoniczne, zespoły budowlane (np. folwarki), zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze.

Celem ewidencji zabytków jest rozpoznanie zabytkowych obiektów w terenie i ich udokumentowanie, zebranie i opracowanie podstawowych informacji merytorycznych o nich, zebranie informacji administracyjno-adresowych, tworzenie opracowań dla obiektów zagrożonych rozbiórką, destrukcją lub gruntowną przebudową oraz monitoring zasobu zabytkowego.

Rzetelnie opracowana ewidencja umożliwia prowadzenie planowanej polityki konserwatorskiej i zapewnia współpracę konserwatora przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego oraz prac remontowo-budowlanych. Daje możliwość dofinansowania prac konserwatorskich, przygotowywania szczegółowej dokumentacji wybranych obiektów zabytkowych, a także tworzenia zbioru informacji o zabytkach znajdujących się na danym terenie. Ewidencja ułatwia również podejmowanie przez konserwatorów zabytków szybkich decyzji w sprawach interwencyjnych.

W *Ustawie z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* artykuły od 21 do 24 poświęcone są ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22.1 Wójt prowadzi gminną ewidencję zabytków w postaci kart adresowych.

Pomimo, iż wpis zabytków nieruchomości do gminnej ewidencji sam w sobie nie stanowi formy ich ochrony, jest jednak podstawą do objęcia tych zabytków ochroną w formie zapisu w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz mpzp, a ustalenia *Programu Opieki Nad Zabytkami* uwzględnia się zarówno w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, jak i w mpzp. Ponadto obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji podlegają ochronie ustalonej w zapisach prawa budowlanego (Art. 39. Pr. bud., pkt 3-4).

Przygotowanie niniejszego opracowania poprzedzone zostało sporządzeniem Gminnej Ewidencji Zabytków⁷. W GEZ ujęto obiekty figurujące w Rejestrze Zabytków oraz Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków, określone przez Delegaturę WUOZ w Krośnie. Podczas weryfikacyjnych prac terenowych wytypowano również zespół obiektów obejmujący najcenniejsze przykłady tradycyjnego budownictwa drewnianego, budynki użyteczności publicznej, cmentarze, krzyże i kapliczki przydrożne. Gminna Ewidencja zabytków została przyjęta zarządzeniem Nr 170/2021 Wójta Gminy Czarna z dnia 14 czerwca 2021 r.

Lista zabytków wytypowanych do ujęcia w GEZ zamieszczona została w Aneksach nr 1 i 2.

Kategoria	Liczba obiektów
1. Architektura sakralna	25
Cerkiew drewniana	6

⁷ Dotychczas dwukrotnie – w 2006 i 2018 r. – sporządzone zostały karty ewidencyjne dla obiektów wytypowanych do ujęcia w GEZ, lecz oficjalnie nie została ona uchwalona (przyp. aut.).

Kaplica drewniana	1
Inne budowle sakralne lub związane z obiektami sakralnymi	7
Cmentarze	11
2. Budynki użyteczności publicznej	1
Szkoły	1
3. Budynki drewniane	1
Budynki gospodarcze	1
5. Kapliczki i krzyże	26

Tabela nr 1. Ewidencja zabytków gminy Czarna. Opracowane własne na podstawie zaktualizowanej Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Czarna w 2020 r.

W przypadku wszystkich wyszczególnionych w GEZ obiektów autorzy ewidencji definiowali pierwotną funkcję zabytku oraz jego obecne przeznaczenie. Podano również aktualny adres, materiał, z którego obiekt jest wykonany oraz daty budowy i przebudów. Pod względem liczebnym w ewidencji dominują kapliczki i krzyże (26 obiektów), następnie zabudowa sakralna (25 obiektów), ujęte zostały też pojedyncze przykłady budynków użyteczności publicznej i zabudowy gospodarczej.

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników, mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego: S – STRENGTHS (silne strony), W - WEAKNESSES (słabe strony), O - OPPORTUNITIES (szanse), T - THREATS (zagrożenia).

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne - umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT, skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego w Gminie Czarna. Oznacza to, że obok zagadnień związanych z ochroną i opieką nad zabytkami, uwzględniono także inne czynniki, które wynikają z wielości i różnorodności elementów składających się na dziedzictwo kulturowe. W tabeli znalazły się silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w

zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju gminy. Analiza nawiązuje w ten sposób do fundamentalnego założenia względem niniejszego Programu - konieczności przemodelowania systemu ochrony zabytków w efektywny system ochrony dziedzictwa. Dziedzictwo gminy tworzy bowiem jego kilkusetletnia historia, manifestująca się zarówno w zasobie zabytkowym, jak również w tradycji i kulturze, tworząc niepowtarzalny klimat.

Mocne strony

- duży zasób sakralnych drewnianych obiektów zabytkowych i budownictwa drewnianego;
- wzbogacenie krajobrazu kulturowego gminy dzięki występowaniu obiektów tzw. małej architektury, czyli krzyży i kapliczek;
- występowanie na terenie gminy zabytków świadczących o niegdysiejszej wielokulturowości i wielowyznaniowości oraz położenie w obszarze o wysokich walorach środowiska kulturowego, na „pograniczu kultur”;
- interesujący zespół ruchomych dzieł sztuki, zgromadzonych w obiektach sakralnych;
- korzystne położenie gminy w centrum Bieszczadów;
- walory przyrodniczo-krajobrazowe gminy generujące ruch turystyczny;
- istnienie licznych i różnorodnych turystycznych szlaków kulturowych przebiegających przez teren gminy: pieszych, rowerowych, konnych, Nordic Walking, tematycznych (Podkarpacki Szlak Architektury Drewnianej) oraz ścieżek historyczno – przyrodniczych;
- pograniczne położenie gminy, bliskie sąsiedztwo Ukrainy i Słowacji;
- możliwość współpracy transgranicznej z Ukrainą i Słowacją w zakresie ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego;
- istnienie prywatnych muzeów, galerii oraz Szkolnej Izby Przyrodniczej;
- aktywność twórcza mieszkańców regionu;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- środowisko przyrodnicze sprzyjające rekreacji i wypoczynkowi;
- obszerna baza turystyczna i hotelowa na terenie gminy oraz jej okolicy;

Słabe strony

- brak ochrony tradycyjnego budownictwa drewnianego – mieszkalnego i gospodarczego;
- zły stan zachowania znacznej części obiektów małej architektury sakralnej;
- wprowadzanie elementów nowej zabudowy bez nawiązania do lokalnej tradycji, architektury i uwarunkowań historycznych;
- słaby stan ochrony zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej;
- zanikanie tradycyjnej sztuki budowlanej i form budowlanych oraz stosowania tradycyjnych materiałów;
- niewystarczający poziom wiedzy mieszkańców związanej z problematyką ochrony zabytków;
- brak promocji i upowszechniania dobrych wzorców w zakresie harmonijnego kształtowania krajobrazu kulturowego;
- niski stan badań nad lokalnymi tradycjami, obrzędami itp.;

- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, w tym dziedzictwa niematerialnego, pozwalający na łatwy i powszechny dostęp do tych zasobów;
- niedostateczne wykorzystywanie potencjału obiektów historycznych dla celów turystycznych.

Szanse

- uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego w opracowywanych planach zagospodarowania przestrzennego;
- możliwość rozszerzenia zasobu GEZ o obiekty związane z tradycyjnym, drewnianym budownictwem mieszkalnym i gospodarczym zachowane na terenie gminy;
- możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i in.;
- korzystne warunki dla rozwoju turystyki;
- wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki;
- kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o tradycję lokalną i dziedzictwo kulturowe;
- współpraca z placówkami na Ukrainie i Słowacji ukierunkowana na wymianę doświadczeń w dziedzinie ochrony zabytków oraz rewitalizacji;
- stopniowy rozwój bazy i infrastruktury turystycznej, mający na celu włączenie gminy do przebiegu szlaków i tras turystycznych o znaczeniu krajowym (np. Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo);
- wzrost rangi aktywnego wypoczynku w kształtowaniu się nowego stylu życia i spędzania wolnego czasu;
- budowanie więzi lokalnych m.in. poprzez organizację imprez plenerowych;
- organizacja wydarzeń kulturalnych o zasięgu lokalnym oraz ponadregionalnym;
- włączenie w obieg gospodarczy zabytkowej zabudowy drewnianej jako niezaprzeczalnych wartości dziedzictwa kulturowego;
- rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych;
- rozwój i wzrost skuteczności działań edukacyjnych przybliżających dzieje regionu oraz działań w kierunku poszanowania zabytków.

Zagrożenia

- niespójność prawa powodująca, że część zidentyfikowanego zasobu dziedzictwa kulturowego nie posiada żadnej ochrony; dotyczy to przede wszystkim obiektów i stanowisk archeologicznych nie objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków oraz obiektów nie uwzględnionych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a figurujących wyłącznie w Gminnej Ewidencji Zabytków;
- inwestycje negatywnie wpływające na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnych form budownictwa ludowego formami współczesnymi;
- degradacja walorów historycznej zabudowy poprzez uproszczenia adaptacyjne, wprowadzanie nieprzemysłanej kolorystyki, niezgodnej z historyczną; stosowanie współczesnych materiałów, technik i technologii niszczących elementy oryginalnego wyposażenia architektonicznego obiektów;

- zagrożenia stanu zachowania zabytków wynikające z zaniedbania; wielu właścicieli prywatnych nie podejmuje prac remontowych i konserwatorskich (budynków, kapliczek) z powodu braku środków, co powoduje ich stopniową degradację;
- brak realnych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki;
- brak systemu zachęt finansowych do podejmowania remontów i prac konserwatorskich w obiektach włączonych do ewidencji zabytków;
- podejmowanie decyzji dotyczących prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych bez wyczerpujących studiów i analiz;
- niska ilość specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją;
- niedostateczna ilość działań mających na celu pobudzenie świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- braki w edukacji kulturowej i niedostateczna świadomość wartości zasobów kulturowych oraz możliwości ich wykorzystania;
- wprowadzanie agresywnych nośników reklamowych;
- zagrożenie postępującym niszczeniem zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej;
- postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego w sposób jednowymiarowy, tj. jedynie jako zasobu historycznego lub przeciwnie, wyłącznie poprzez pryzmat ich gospodarczego wykorzystania;
- zagrożenie degradacją dla stanowisk archeologicznych stwarzane przez budownictwo, rolnictwo, niekiedy czynniki naturalne, lecz także nielegalne penetracje i grabież.

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby rozbudzić wśród właścicieli obiektów zabytkowych świadomość potrzeby i powinności ochrony zabytków będących w ich posiadaniu w zakresie prawidłowego utrzymywania i użytkowania.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem uzupełniającym w systemie planowania. Wyznacza cele i określa instrumentarium służące do ich osiągnięcia.

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy, zostało opracowanych sześć priorytetów, które są rozwinięciem celów Programu:

Priorytet I – Ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie gminy.

Priorytet II – Opieka nad zabytkami nieruchomymi.

Priorytet III – Opieka nad zabytkami ruchomymi.

Priorytet IV – Opieka nad zabytkami archeologicznymi.

Priorytet V – Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego.

Priorytet VI – Promocja i edukacja służąca budowaniu lokalnej tożsamości.

Do realizacji priorytetów wyznaczono kierunki działań, w oparciu o które sprecyzowano odpowiednie zadania. Efekty przedsięwziętych działań osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, zaś ich ostatecznym rezultatem będzie przywrócenie zabytkom właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

Priorytet I – Ochrona dziedzictwa kulturowego na terenie gminy.

Kierunek działania: *Rozszerzenie zasobu i zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego oraz środowiska przyrodniczego*

Zadania:

1. Właściwe prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków, polegające na systematycznej aktualizacji oraz sukcesywnym poszerzaniu jej zasobu.
2. Podjęcie działań mających na celu rozszerzenie opieki na obiekty tradycyjnego budownictwa wiejskiego (m. in. chałupy, budynki gospodarcze):
 - promowanie wśród właścicieli obiektów historycznych korzyści płynących z ich wpisu do Rejestru Zabytków i GEZ;
 - opracowanie, przy współudziale właścicieli obiektów drewnianych, planu zagospodarowania obejmującego głównie obiekty obecnie nie użytkowane, na cele np. edukacyjne, kulturalne lub agroturystyczne;
 - podjęcie działań promujących i uwrażliwiających lokalną społeczność na walory zawarte w tradycyjnym budownictwie drewnianym (działania te mają na celu zapobieganie rozbiórką nie użytkowanych obiektów drewnianych).
3. Aktualizacja zapisów w zakresie danych i postulatów dotyczących ochrony zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.
4. Uwzględnianie obiektów zabytkowych w nowo uchwalanych mpzp oraz w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy itd.

Zgodnie z art. 20 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami projekty i zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Priorytet II: Opieka nad zabytkami nieruchomymi.

Kierunek działania: *Zahamowanie procesu degradacji obiektów zabytkowych i poprawa ich stanu zachowania.*

Zadania:

1. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków i GEZ:
 - Stanowiących własność gminy w celu wytypowania obiektów najbardziej zagrożonych i podjęcie na tej podstawie stosownych działań.
 - Będących własnością instytucji, osób prywatnych i wspólnot własnościowych – wskazanie właścicielom konieczności przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich, ale również możliwości uzyskania dotacji lub refundacji kosztów z funduszy krajowych, wojewódzkich i europejskich.
2. Prowadzenie prac przy zabytkowych zespołach zieleni (cmentarzach i obszarach nieczynnych cmentarzy).
 - uporządkowanie terenu cmentarza greckokatolickiego w Żłobku, a następnie właściwe oznaczenie w terenie jego lokalizacji;
 - uporządkowanie terenu cmentarza w Lipiu;
 - bieżąca pielęgnacja pozostałych cmentarzy i cerkwisk zlokalizowanych na terenie gminy.
3. Prowadzenie działań skłaniających właścicieli obiektów – instytucji i osób prywatnych, do składania wniosków do WKZ o dokonanie wpisu do rejestru zabytków.
 - Opracowanie systemu pomocy przy sporządzaniu wniosków, uzyskaniu wypisów i wyrysów z ewidencji gruntów, wymaganych jako załącznik.
4. Władze samorządowe mogą także objąć wytypowane obiekty ochroną we własnym zakresie, wprowadzając odpowiednie zapisy do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego według zaleceń WKZ.
5. Opracowanie długofalowego, uwzględniającego kompleksowość działań planu remontów obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach gminy.
6. Przygotowanie i wdrożenie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie lub roboty budowlane, zarówno przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków, jak i figurujących wyłącznie w Gminnej Ewidencji Zabytków.
7. Promowanie sposobów oraz źródeł dofinansowania do remontów prowadzonych przy obiektach zabytkowych.
8. Wspieranie działań zmierzających do powstrzymania procesu niszczenia oraz działań ratunkowych w stosunku do obiektów zabytkowych nie będących własnością gminy, np. poprzez przyjęcie stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo – konserwatorskie przy zabytkach nieruchomych i ruchomych bądź opracowanie systemu ulg, mogących być zachętą dla inwestorów prowadzących prace przy obiektach zabytkowych.
9. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.

10. Rozpowszechnianie wiedzy dotyczącej historii wydobywania ropy naftowej na terenie Podkarpacia, poprzez:
- nawiązanie współpracy z gminami ościennymi, na terenie których zachowały się obiekty związane z przemysłem wydobywczym, w celu utworzenia wspólnego szlaku/ścieżki turystycznej,
 - dołączenie obszaru gminy do już istniejących szlaków,
 - nawiązanie współpracy z właścicielami terenów Kopalni Czarna w celu opracowania zasad ich zagospodarowania oraz udostępnienia dla ruchu turystycznego.
11. Przestrzeganie podstawowych wymogów estetyki w stosunku do zabytkowych obiektów i zespołów obiektów ze szczególnym uwzględnieniem zasad konserwatorskich dotyczących umieszczania reklam, kolorystyki elewacji oraz poprzez działania niskonakładowe jak: bieżąca konserwacja, uporządkowanie obejścia, urządzenie zieleni, wymiana nieestetycznych współczesnych ogrodzeń.
12. Określenie wytycznych (np. w formie katalogu dobrych praktyk) w zakresie dopuszczalnych form i zasad umieszczania na obiektach zabytkowych szyldów i reklam.
- Wpisanych do rejestru zabytków – według obowiązujących przepisów;
 - Ujętych w GEZ, zgodnie z wymogami:
 - uzgadniania remontów i ewentualnych zmian z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
 - poszanowania dla wszelkiej substancji zabytkowej obiektu;
 - prowadzenia prac zgodnie ze sztuką konserwatorską, tj. stosowania metod odwracalnych, stosowania materiałów naturalnych względnie identycznych z zastosowanymi pierwotnie; szczególną uwagę należy zwrócić na zachowanie pierwotnych rozwiązań materiałowych oraz kolorystyki elewacji i pozostałych elementów zabytkowych jako materialnego nośnika wartości zabytków, świadczącego o autentyczności i integralności obiektu (zwłaszcza w odniesieniu do cokołów, ścian zewnętrznych, detalu architektonicznego, pokryć dachowych, stolarek okiennych i drzwiowych, detalu architektonicznego i elementów dekoracyjnych na zewnątrz i wewnątrz budynku);
 - zachowania pierwotnych (lub zbliżonych do pierwotnych) gabarytów i bryły budynku oraz układu i podziałów elewacji;
 - zachowania formy i rysunku stolarki okiennej, detalu architektonicznego oraz pozostałych elementów oryginalnego wystroju, a także wzajemnych relacji i proporcji elementów zabytkowej struktury budynku (dotyczy to szczególnie obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków);
 - w przypadku remontu okien i drzwi: zachowania (lub przywrócenia dawnych) wielkości otworów, tradycyjnych podziałów skrzydeł oraz dekoracji architektonicznej powiązanej z tymi otworami (obramienia, nadokienniki, parapety, podokienniki);
 - zachowania (lub przywrócenia) historycznego, bezpośredniego otoczenia obiektu.
13. Egzekwowanie zasad i zakresu dopuszczalnych działań przy prowadzeniu wszelkich prac remontowych i budowlanych przy obiektach zabytkowych: Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem lub dewastacją, np. poprzez montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń antywłamaniowych.
14. Wypracowanie zasad współpracy pomiędzy WUOZ w Przemyślu – Delegaturą w Krośnie a Urzędem Gminy.

Priorytet III: Opieka nad zabytkami ruchomymi.

Kierunek działania: Poprawa stanu zachowania zabytków ruchomych.**Zadania:**

1. Prowadzenie prac konserwatorskich przy najstarszych i najcenniejszych zabytkach plastyki sepukralnej zachowanej na cmentarzach.
2. Opracowanie programu ochrony i konserwacji zabytkowych elementów małej architektury z terenu gminy (krzyży przydrożnych i kapliczek).
 - Podejmowanie prac remontowo-konserwatorskich przy najcenniejszych obiektach.
3. Monitorowanie stanu zachowania kapliczek i krzyży usytuowanych na terenie gminy.
4. Zabezpieczenie zabytków ruchomych przed pożarem, zniszczeniem lub kradzieżą:
 - montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej,
 - znakowanie i ewidencjonowanie obiektów zabytkowych.

Priorytet IV: Opieka nad zabytkami archeologicznymi.**Kierunek działania: Specjalistyczne rozpoznanie badawcze związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.****Zadania:**

1. Zabezpieczenie funduszy na ratownicze badania archeologiczne oraz nadzór archeologiczny w przypadku inwestycji gminnych na terenach stref ochrony konserwatorskiej lub występowania stanowisk archeologicznych.
2. Zapewnienie i konsekwentne egzekwowanie udziału archeologów w inwestycjach podejmowanych przez gminę.
3. Zapewnienie udziału archeologów przy planowaniu i realizacji wszystkich inwestycji w obrębie zewidencjonowanych stanowisk na terenie gminy.
4. Obowiązkowa obecność archeologów przy przygotowywaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
 - Umieszczenie w przygotowywanych mpzp stanowisk archeologicznych znajdujących się w GEZ;
 - Aktualizacja istniejących mpzp.
5. Z uwagi na błędne lub nieprecyzyjne oznaczenie w Kartach Ewidencji Zabytku Archeologicznego lokalizacji większości stanowisk archeologicznych zarejestrowanych na terenie gminy, konieczne jest uzgodnienie z WUOZ w Przemyślu, Delegaturą w Krośnie zasięgu i zasad ich ochrony konserwatorskiej w mpzp.
Weryfikacji lokalizacji lub ponownego rozpoznania zasięgu w terenie wymagają następujące stanowiska:
 - Bystre, stanowisko nr 4 (AZP 118-83, stan. 32);
 - Bystre, stanowisko nr 6 (AZP 118-83, stan. 34);
 - Bystre, stanowisko nr 8 (AZP 118-83, stan. 36);
 - Bystre, stanowisko nr 10 (AZP 118-83, stan. 38);
 - Bystre, stanowisko nr 11 (AZP 118-83, stan. 39);
 - Bystre, stanowisko nr 12 (AZP 118-83, stan. 40);
 - Bystre, stanowisko nr 13 (AZP 118-83, stan. 41);
 - Bystre, stanowisko nr 14 (AZP 118-83, stan. 42);
 - Bystre, stanowisko nr 15 (AZP 118-83, stan. 43);

- Czarna Dolna, stanowisko nr 2 (AZP 118-82, stan. 12);
- Czarna Dolna, stanowisko nr 6 (AZP 118-82, stan. 16);
- Czarna Dolna, stanowisko nr 7 (AZP 118-82, stan. 17);
- Czarna Górna, stanowisko nr 7 (AZP 118-83, stan. 7);
- Czarna Górna, stanowisko nr 8 (AZP 118-83, stan. 8);
- Czarna Górna, stanowisko nr 9 (AZP 118-83, stan. 9);
- Czarna Górna, stanowisko nr 12 (AZP 118-83, stan. 12);
- Lipie, stanowisko nr 4 (AZP 118-83, stan. 18);
- Lipie, stanowisko nr 7 (AZP 118-83, stan. 21);
- Lipie, stanowisko nr 8 (AZP 118-83, stan. 22);
- Lipie, stanowisko nr 9 (AZP 118-83, stan. 23);
- Lipie, stanowisko nr 10 (AZP 118-83, stan. 24);
- Lipie, stanowisko nr 11 (AZP 118-83, stan. 25);
- Lipie, stanowisko nr 1 (AZP 119-83, stan. 2);
- Michniowiec, stanowisko nr 3 (AZP 118-83, stan. 26);
- Michniowiec, stanowisko nr 4 (AZP 118-83, stan. 27);
- Michniowiec, stanowisko nr 18 (AZP 118-83, stan. 44);
- Michniowiec, stanowisko nr 8 (AZP 118-83, stan. 46);
- Michniowiec, stanowisko nr 11 (AZP 118-83, stan. 49);
- Michniowiec, stanowisko nr 12 (AZP 118-83, stan. 50);
- Michniowiec, stanowisko nr 13 (AZP 118-83, stan. 51);
- Michniowiec, stanowisko nr 14 (AZP 118-83, stan. 52);
- Michniowiec, stanowisko nr 15 (AZP 118-83, stan. 53);
- Polana, stanowisko nr 6 (AZP 118-82, stan. 3);
- Polana, stanowisko nr 1 (AZP 119-82, stan. 2);
- Polana, stanowisko nr 2 (AZP 119-82, stan. 3);
- Polana, stanowisko nr 3 (AZP 119-82, stan. 4);
- Polana, stanowisko nr 4 (AZP 119-82, stan. 5);
- Rosolin, stanowisko nr 3 (AZP 118-82, stan. 8);
- Rosochate, stanowisko nr 1 (AZP 119-82, stan. 7);
- Srednie Małe, stanowisko nr 1 (AZP 119-82, stan. 1);
- Sokołowa Wola, stanowisko nr 1 (AZP 118-82, stan. 9);
- Żłobek, stanowisko nr 1 (AZP 118-83, stan. 15);
- Żłobek, stanowisko nr 2 (AZP 118-83, stan. 16);
- Żłobek, stanowisko nr 3 (AZP 118-83, stan. 17).

Analogicznej weryfikacji wymaga również jedno ze stanowisk w Michniowcu. Opracowano dla niego bowiem 2 karty ewidencyjne, których autorzy usytuowali obiekt na różnych obszarach AZP, tj.: Michniowiec, stanowisko nr 16 (AZP 118-83, stan. 54) oraz Michniowiec, stanowisko nr 1 (AZP 119-83, stan. 5).

6. Uchwalane mpzp powinny zwracać uwagę właścicielom terenów, na których znajdują się stanowiska archeologiczne oraz przyszłym inwestorom na obowiązki wynikające z ustawowej ochrony zabytków archeologicznych oraz konieczność uzyskania zezwoleń na przeprowadzenie prac w strefie obserwacji archeologicznej i w rejonie oznaczonych stanowisk archeologicznych.

7. W przypadku pojedynczych śladów osadnictwa, w momencie prowadzenia w ich rejonie jakichkolwiek prac ziemnych, należy zapewnić nadzór archeologiczny nad tymi pracami. W przypadku stanowisk rozległych, z bardzo licznym materiałem powierzchniowym (co świadczy o postępującej jego degradacji) służba konserwatorska powinna wpisywać je do rejestru zabytków. W przypadku stanowisk zagrożonych czynnikami naturalnymi (erozja, głęboka orka) należy typować je w pierwszej kolejności do badań wykopaliskowych. Szczególną ochroną konserwatorską należy objąć stanowiska narażone na zniszczenie przez inwestycyjną działalność człowieka. W tych przypadkach już na etapie wykonywania projektów, odpowiednie służby i inwestorzy powinny zwrócić się do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie opinii. Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać zmianę lokalizacji, wcześniejsze przeprowadzenie badań wykopaliskowych lub tylko nadzór archeologiczny w trakcie trwania prac ziemnych. Podkreślić należy, że koszty tych badań pokrywają poszczególni inwestorzy.
8. Dążenie do objęcia ochroną (np. poprzez wpis do rejestru zabytków lub GEZ) jak największej ilości stanowisk archeologicznych znajdujących się w strefach wzmożonych działań inwestycyjnych.
9. Prace ziemne na wszystkich wymienionych wyżej obszarach powinny być prowadzone bezwzględnie pod nadzorem archeologicznym. W razie odkrycia reliktyw starszego osadnictwa prace te powinny zostać bezzwłocznie przerwane a teren należy poddać gruntownym badaniom archeologicznym. Wynik tych badań będzie decydował o dalszych możliwościach inwestycyjnych tego terenu. Tego rodzaju ochrona z pewnością przyczyni się do powiększenia bazy źródłowej, a co za tym idzie, stanu wiedzy na temat historycznego rozwoju gminy.
10. Wskazane byłoby również przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki:
 - Dążenie do wykonania prac wykopaliskowych oraz ponownych badań powierzchniowych, mających na celu ustalenie stopnia zniszczenia stanowisk odkrytych podczas wcześniejszych penetracji, a także odkrycie ewentualnych nowych stanowisk.
 - Weryfikacja stanowisk archeologicznych poprzez zastosowanie nowoczesnych metod badawczych na obszarach już przebadanych. Pozwoli to na doprecyzowanie lokalizacji stanowisk wyznaczonych w pierwszym etapie AZP. Szczególnie dotyczy to obszarów charakteryzujących się intensyfikacją procesów inwestycyjnych.
 - Dokładnie rozpoznanie pochodzenia elementów kulturowych, sygnalizowanych przez luźne znaleziska narzędzi krzemiennych i kamiennych.
 - Podjęcie weryfikacji istnienia osadnictwa pradziejowego na terenie gminy (uwzględniającego zagadnienia gospodarki, wierzeń, obrządku pogrzebowego, obcych wpływów kulturowych). Badania te mogą się przyczynić do powiększenia bazy źródłowej, a tym samym wiedzy o dziejach i historii gminy.

Nadzór archeologiczny przypadku prowadzenia prac ziemnych jest jedną z form badań archeologicznych, tj. działań mających na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego (zgodnie z definicją przedstawioną w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Decyzję, w jakiej formie mają być prowadzone badania podejmuje Urząd Konserwatorski. Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych dotyczy wszystkich zewidencjonowanych stanowisk na terenie gminy.

Priorytet V: Rozpoznanie, badanie i dokumentowanie dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań:

I. Szybki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.

Zadania:

1. Prowadzenie bieżącego monitoringu i weryfikacja obiektów i stanowisk archeologicznych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków, najlepiej w oparciu o elektroniczną bazę danych.
2. Udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy:
 - Zamieszczanie aktualizowanych list obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków oraz w GEZ;
 - Rozszerzenie informacji o zabytkach gminy o kolejne obiekty (np. zabytki tradycyjnego budownictwa drewnianego, urządzenia związane z przemysłem wydobywczym ropy naftowej).
3. Opracowanie mapy zabytków gminy jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego (tak w formie tradycyjnej, jak i interktywnej).

II. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych.

Zadania:

1. Wykonanie następujących dokumentacji oraz opracowań poszerzających wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego gminy Czarna:
 - Z uwagi na cenne przykłady drewnianego budownictwa wiejskiego zachowane na terenach dawnych wsi wskazane jest podjęcie działań zmierzających do ich rozpoznania i zinwentaryzowania. Historyczne budynki drewniane niszczone, są gruntownie modernizowane lub wypierane przez współczesne realizacje, zwłaszcza przy postępującym zagęszczaniu się współczesnej zabudowy; tym istotniejsze jest udokumentowanie przykładów tradycyjnej zabudowy wiejskiej (nie tylko przy okazji ich rozbioru).
 - Zinwentaryzowanie oraz opracowanie w formie katalogu kapliczek i krzyży przydrożnych znajdujących się na terenie gminy (wydawnictwa katalogowe mogą służyć jako ciekawy materiał promujący dziedzictwo kulturowe).
 - Przeprowadzenie inwentaryzacji nagrobków zlokalizowanych na najstarszych cmentarzach z terenu gminy.

Priorytet VI: Promocja i edukacja służąca budowaniu lokalnej tożsamości.

Kierunki działań:

I. Ochrona wartości niematerialnych.

Zadania:

1. Kształtowanie poczucia lokalnej tożsamości opartej na historycznej świadomości, pamięci o miejscach i wydarzeniach mających szczególną rolę w rozwoju gminy i okolicy.
2. Wspieranie inicjatyw mających na celu nawiązanie do dawnych tradycji regionu.
3. Utrwalanie w świadomości społecznej lokalizacji oraz historii obiektów dziś już nieistniejących, np. byłych cerkwi.
4. Popularyzacja obiektów istniejących, lecz o mniejszej skali rozpoznawalności (np. tereny i urządzenia związane z przemysłem wydobywczym ropy naftowej, tradycyjne budownictwo drewniane).
5. Pozostawienie (lub przywracanie) nazewnictwa historycznego charakterystycznym punktom w terenie; popularyzacja tradycyjnego nazewnictwa topograficznego.

6. Upamiętnianie ważnych wydarzeń historycznych oraz wybitnych postaci związanych z regionem poprzez wydawnictwa regionalne, organizację wystaw i ekspozycji np. plenerowych.
7. Wspieranie wydawnictw i przedsięwzięć dokumentujących i popularyzujących stare pieśni, podania, legendy, miejscową gwarę i zwyczaje, a także tradycje kulinarne.
8. Organizacja oraz wspieranie przedsięwzięć mających na celu utrwalenie pamięci o niegdysiejszej wielokulturowości gminy.

II. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

Zadania:

1. Zintegrowanie działań promocyjnych władz gminy w zakresie turystyki z działaniami władz powiatu poprzez promocję istniejących szlaków turystycznych.
 - Włączanie się gminy w akcje organizowania szlaków tematycznych w odniesieniu do tematów, w których mogłoby zaistnieć z racji swych zasobów kulturowych lub doświadczeń historycznych.
 - Opracowanie map promujących poszczególne szlaki turystyczne, dostępne dla turystów jako foldery bądź broszury promocyjne.
2. Podejmowanie działań wspierających inicjatywy zmierzające do upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym.
 - Wspieranie wydawnictw popularnonaukowych dotyczących materialnego i niematerialnego dziedzictwa historyczno-kulturowego gminy.
 - Wydawanie i wspieranie publikacji – folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy.
3. Wspieranie organizacji nowych form edukacyjnych np. konkursów wiedzy, plastycznych, fotograficznych, gier i zabaw, publikacji skierowanych do dzieci i młodzieży mających na celu zwiększenie wiedzy na temat kultury regionu.
4. Organizowanie konkursów skierowanych do młodzieży na tematy związane ze znajomością dziedzictwa kulturowego regionu.
5. Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy obiektach zabytkowych i zagospodarowania obszarów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo.
6. Podjęcie działań zmierzających do wyróżniania najlepszych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych oraz osób i podmiotów zaangażowanych w działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa historyczno-kulturowego.
7. Propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami oraz współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków działającymi na terenie regionu.
8. Współdziałanie z organizatorami różnorodnych, ogólnodostępnych przedsięwzięć (konferencje, sesje popularnonaukowe, rajdy), popularyzujących dziedzictwo kulturowe oraz potrzebę jego ochrony.
9. Nawiązanie współpracy z organizatorami przedsięwzięć przygotowywanych z okazji Międzynarodowego Dnia Ochrony Zabytków (18.04.) oraz innych działań służących edukacji i popularyzacji dziedzictwa gminy.

III. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.

Zadania:

1. Zamieszczenie na internetowych stronach gminy kalendarium informującego o cyklicznych imprezach i festiwalach organizowanych na terenie regionu.

2. Włączenie się Urzędu Gminy w coroczne obchody Europejskich Dni Dziedzictwa będących okazją do szerszej promocji lokalnego dziedzictwa kultury poprzez reklamę na terenie całego województwa.
3. Działania w zakresie popularyzacji turystyki pieszej i rowerowej akcentującej walory kulturowe i przyrodnicze gminy.

IV. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zadania:

1. Współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną.
2. Szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną.
3. Wspieranie utrzymywania na rynku pracy tradycyjnych rzemiosł i zawodów.
4. Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego, oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje) oparte na miejscowych tradycjach.
5. Wspieranie rozwoju muzeów regionalnych, skansenów i izb pamięci.
6. Wspieranie podmiotów prywatnych, fundacji organizacji pozarządowych w tworzeniu prywatnych muzeów, miejsc upamiętniających wybitne postaci związane z regionem.

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem formułującym Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest Rada Gminy. Realizacja założeń określonych w programie odbywać się będzie poprzez działania władz gminy mające na celu osiągnięcie wyznaczonych celów.

Dostępne instrumentarium służące do realizacji założeń programu wynika w dużej mierze z obowiązujących przepisów prawnych oraz opartych na nich działaniach, umocowanych w realiach finansów publicznych i instrumentów prawno-ekonomicznych. Są to:

1. Instrumenty prawne:
 - Wynikające z przepisów ustawowych dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
 - Wynikające z przepisów ustawy o podatkach i opłatach lokalnych.
 - Wynikające z zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
 - Wynikające z programów określających politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.
2. Instrumenty finansowe:
 - Korzystanie z przepisów ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o *podatkach i opłatach lokalnych* (Dz. U. nr 9, poz. 31, ze zmianami) zwalniającej z opodatkowania obiekty mieszkalne wpisane do rejestru zabytków pod warunkiem właściwego ich użytkowania w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późn. zmianami).

- Wprowadzenie ulg podatkowych dla właścicieli obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków, warunkowane podjęciem działań zmierzających do zabezpieczenia lub rewitalizacji obiektów.
 - Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy.
 - Korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich.
 - Uchwalanie dotacji dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych na realizację prac konserwatorskich i remontowych.
3. Instrumenty koordynacji:
- Realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju gospodarczego itp.
 - Współpraca z diecezjami i organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.
 - Współpraca z organizacjami pozarządowymi, stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi i akademickimi.
 - Współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Przemyślu – Delegaturą w Krośnie w odniesieniu do wszelkich działań podejmowanych przez samorząd dotyczących zagadnień z zakresu szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego istniejącego na obszarze gminy.
4. Instrumenty społeczne:
- Działania edukacyjne i promocyjne.
 - Współdziałanie z organizacjami społecznymi.
 - Działania prowadzące do utworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
5. Instrumenty kontrolne:
- Aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków).
 - Systematyczny monitoring stanu środowiska kulturowego.

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Przyjmuje się następujące wskaźniki oceniające poziom realizacji Programu:

- Określenie, czy uwzględniono postulaty ochrony dziedzictwa kulturowego w przygotowywanych dokumentach (plany miejscowe, strategie, programy itp.) oraz dla działań inwestycyjnych.
- Określenie poziomu objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (w %).
- Określenie, czy przed sporządzeniem lub aktualizacją mpzp dla poszczególnych obszarów sporządza się wyprzedzające studia ochrony wartości kulturowych.
- Poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami nieruchomymi oraz stanowiskami archeologicznymi (w %).
- Określenie, czy i jakie prace podjęto w otoczeniu obiektów zabytkowych, ilu obiektów te prace dotyczyły, koszta poniesione na te zadania.

- Liczba obiektów wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków bądź z niej wykreślonych.
- Ilość rozpoczętych procedur w zakresie wpisu do rejestru zabytków nowych obszarów, zespołów i obiektów zabytkowych.
- Liczba obiektów poddanych pracom remontowo – konserwatorskim oraz środki finansowe przeznaczone na wykonanie prac przy zabytkach.
- Określenie, jakie działania podjęto dla opracowania programu ochrony wybranych, najcenniejszych zespołów oraz pojedynczych zabytków budownictwa drewnianego.
- Zakres prowadzonych prac w zespołach zabytkowej zieleni, jakie środki wydatkowano (cmentarze).
- Czy i w jakim zakresie wdrożono zasady dotyczące dopuszczalnych działań przy prowadzeniu prac przy obiektach zabytkowych.
- Czy i jakie działania podjęto dla opracowania programu ochrony i konserwacji zabytkowych elementów małej architektury z terenu gminy.
- Czy w mpzp zawiera się/aktualizuje o postulowane zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych.
- Czy wyznaczono obszary do objęcia strefą ścisłej obserwacji archeologicznej lub tereny obserwacji archeologicznej zlokalizowanych już stanowisk na terenie gminy.
- Czy prowadzono badania archeologiczne, w jakim zakresie.
- Liczba przeprowadzonych nadzorów archeologicznych.
- Czy na bieżąco prowadzony jest monitoring i weryfikacja obiektów i stanowisk archeologicznych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków. Czy informacje te są udostępniane na stronie internetowej gminy.
- Czy opracowano program badań specjalistycznych poprzedzających proces inwestycyjny przy obiektach zabytkowych. Jakie badania archeologiczne, architektoniczne i konserwatorskie przeprowadzono.
- W jaki sposób popularyzowana jest wiedza o dziedzictwie kulturowym gminy.
- Czy opracowywane są dokumentacje oraz opracowania poszerzające wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego gminy. Liczba opracowanych prac studialnych tj. studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego, inwentaryzacji rysunkowo-pomiarowych).
- Poziom wydatków budżetu gminy na rozwój turystyki, działania edukacyjne oraz promocyjne (w %).
- Zakres współpracy podjętej przy ochronie dziedzictwa kulturowego z organizacjami pozarządowymi działającymi na terenie gminy, powiatu lub regionu.
- Liczba zrealizowanych przedsięwzięć popularyzujących dziedzictwo kulturowe gminy oraz potrzebę jego ochrony (konferencji, sesji popularno-naukowych, konkursów, wystaw i działań edukacyjnych), jakich dotyczyły obszarów i obiektów.
- Ilość publikacji poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy.
- Liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, map, przewodników, aplikacji interaktywnych i in.).
- Ilość utworzonych/zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej (w tym szlaków turystycznych/tras rowerowych).
- Liczba osób zwiedzających muzea, galerie i izby tematyczne.
- Ilość wejść na stronę internetową poświęconą zabytkom gminy.
- Ilość zorganizowanych imprez, liczba osób biorących udział.

- Jaki rodzaj wsparcia otrzymały inicjatywy zmierzające do udokumentowania, zachowania, kultywowania wartości niematerialnych.
- Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami analiza realizacji celów Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla gminy Czarna na lata 2021 – 2024 dokonywana będzie każdorazowo przez Wójta Gminy Czarna po upływie 2 lat funkcjonowania Programu i zakończona zostanie sprawozdaniem przedkładanym przez Wójta Radzie Gminy. W miarę rozwoju monitorowania przewiduje się weryfikację sposobu tejże oceny. Postuluje się także, by sprawozdania te przekazywane były do wiadomości Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Delegatury w Krośnie oraz do Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Oddziału Terenowego w Rzeszowie.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Finansowanie zadań ochrony i opieki nad zabytkami na terenie gminy może być realizowane z uwzględnieniem środków:

- publicznych – pochodzących z budżetu państwa, budżetu jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środków Unii Europejskiej oraz innych źródeł zagranicznych;
- prywatnych – osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, instytucji kościelnych.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych. Jednocześnie wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej. Dofinansowania zarówno do prowadzonych prac remontowo-konserwatorskich, jak również wszelkich działań związanych z opieką dóbr kultury, rozwojem kultury, turystyki itp. można uzyskać w ramach programów rządowych, ministerialnych, regionalnych.

Główne źródła finansowania projektów związanych z ochroną dziedzictwa to:

- środki z **Funduszy Europejskich**, dystrybuowane na poziomie krajowym; szczegółowe informacje dostępne na stronie: <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>
- środki pochodzące z **Funduszy norweskich i funduszy EOG**, szczegółowe informacje dotyczące poszczególnych programów znajdują się na stronach: www.mkidn.gov.pl, www.eog.gov.pl
- środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej; szczegółowe informacje dotyczące powyższych programów znajdują się na stronie: <https://www.ewt.gov.pl/>
- środki finansowe z budżetu państwa, przyznawane przez **Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego** w ramach ogłaszanych programów ministerialnych; dodatkowe informacje na temat składania wniosków, terminów itd. znajdują się na stronie: www.mkidn.gov.pl
- wsparcie finansowe z **Funduszu Kościelnego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji**; fundusz jest ustawową formą rekompensaty za utracone przez kościoły dobra ziemskie; witryna internetowa: <http://www.mswia.gov.pl/>

- środki z **Regionalnych Programów Operacyjnych**, dystrybuowane na poziomie województw; informacje na temat ogłaszanych programów można uzyskać na stronie internetowej: <https://www.rpo.podkarpackie.pl/>
- środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw z **Budżetu Województwa Podkarpackiego**; witryna internetowa: <http://www.bip.podkarpackie.pl>
- środki wojewódzkie, których dysponentem jest Wojewoda Podkarpacki, przyznawane przez **Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu**; szczegółowe informacje dotyczące zasad przyznawania dotacji dostępne są na stronie: <https://wuooprzemysl.pl/dobrania/dotacje.html>
- środki, których dysponentem jest **Starosta Powiatu Bieszczadzkiego**, witryna internetowa: www.bieszczadzki.pl
- środki własne gminy.

Opracowanie:

mgr Iwona Bartnik
mgr Hubert Kosiniec

Załącznik nr 1

Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Czarna (zarządzenie Nr 170/2021 Wójta Gminy Czarna z dnia 14 czerwca 2021 r.)

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Nr Rejestru Zabytków
1.	Bystre 14	cerkiew filialna greckokatolicka p.w. św. Michała Archanioła, drewniana	I. 1901-1902	A-318 z 18.03.1970
2.	Bystre 14	dzwonnica w zespole cerkwi filialnej greckokatolickiej p.w. św. Michała Archanioła, murowana	1939 r.	A-318 z 18.03.1970
3.	Bystre 14	krzyż przydrożny w zespole cerkwi filialnej greckokatolickiej p.w. św. Michała Archanioła	ok. 1929 r.	
4.	Bystre	cmentarz greckokatolicki	XVII – XIX w.	
5.	Bystre 9	spichlerz, drewniany	1913 r.	
6.	Bystre	cokół krzyża przydrożnego	1 ćw. XX w. (1922 r.?)	
7.	Bystre	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
8.	Czarna Dolna	cmentarz greckokatolicki	k. XVIII w.	
9.	Czarna Dolna	kaplica rzymskokatolicka p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny ob. kościół filialny, drewniana	1907 r.	
10.	Czarna Dolna	krzyż przydrożny	ok. 1923	
11.	Czarna Dolna	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.; krzyż I. 70. XX w.	
12.	Czarna Górna 110A	cerkiew greckokatolicka p.w. św. Dymitra ob. kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, drewniana	1834 r.,	A-137 z 12.03.1969

13.	Czarna Górna	cmentarz grekokatolicki/rzymskokatolicki	I. 30. XIX w.	A-137 z 12.03.1969
14.	Czarna Górna 17	krzyż przydrożny	1 ćw. XXw.	
15.	Czarna Górna	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w. (?)	
16.	Czarna Górna 124	krzyż przydrożny	1918 r.	
17.	Czarna Górna 132A	krzyż przydrożny	1918 r.	
18.	Czarna Górna 136	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
19.	Czarna Górna	kapliczka przydrożna	1848 r. (zrekon. w 1996 r.)	
20.	Lipie	cmentarz grekokatolicki	pocz. XVII w.	A-319 z 18.03.1970
21.	Lipie	dzwonnica cerkiewna, murowana	1 poł. XIX w. (?)	A-319 z 18.03.1970
22.	Lipie	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
23.	Lipie	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
24.	Lipie	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
25.	Michniowiec 18	cerkiew grekokatolicka p.w. Narodzenia Bogarodzicy ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. św. Jana Chrzciciela, drewniana	1863 r. lub 1868 r.	A-135 z 17.03.1969
26.	Michniowiec 18	dzwonnica w zespole cerkwi grekokatolickiej p.w. Narodzenia Bogarodzicy, drewniana	1904 r.	A-135 z 17.03.1969
27.	Michniowiec 18	krzyż misyjny w zespole cerkwi grekokatolickiej p.w. Narodzenia Bogarodzicy	1901 r.	
28.	Michniowiec	cmentarz grekokatolicki	I. 60. XIX w.	A-135 z 17.03.1969
29.	Michniowiec 3	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
30.	Michniowiec 6a	cokół kamienny	1 ćw. XX w.	
31.	Michniowiec 8	krzyż przydrożny	pocz. XX w.	
32.	Michniowiec 17	cokół krzyża przydrożnego	1938 r.	
33.	Michniowiec 17	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
34.	Michniowiec	cokół krzyża przydrożnego	1911 r.	
35.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
36.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
37.	Michniowiec	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
38.	Polana 27	cerkiew grekokatolicka p.w. św. Mikołaja ob. kościół rzymskokatolicki p.w. Przemienienia Pańskiego, drewniana	1790 r.	A-134 z 18.03.1969
39.	Polana 27	dzwonnica w zespole cerkwi grekokatolickiej p.w. św. Mikołaja, drewniana	1922 r.	A-134 z 18.03.1969
40.	Polana 27	cmentarz grekokatolicki	k. XVIII w.	A-134 z 18.03.1969
41.	Polana	cmentarz rzymskokatolicki	XVII/XVIII w.	
42.	Polana	dzwonnica kościelna, murowana	I. 1866 - 1900	
43.	Polana 67	szkoła powszechna, ob. szkoła podstawowa, drewniana	1933 r.	

44.	Rabe 34	cerkiew greckokatolicka p.w. św. Mikołaja ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Świętej Rodziny, drewniana	1858-1859 r.	A-133 z 15.03.1969
45.	Rabe 34	dzwonnica w zespole cerkwi greckokatolickiej p.w. św. Mikołaja, murowana	I. 40. XX w. (?)	
46.	Rabe 34	cmentarz przycerkiewny	ok. poł. XIX w.	A-133 z 15.03.1969
47.	Rabe	krzyż przydrożny	1 ćw. XX w.	
48.	Sokołowa Wola	cmentarz grekokatolicki	XIX w.	
49.	Tworylne	dzwonnica cerkiewna, murowana	k. XIX w.	
50.	Tworylne	cmentarz grekokatolicki	XIX w.	
51.	Żłobek 4	cerkiew greckokatolicka filialna p.w. Narodzenia Bogarodzicy ob. kościół rzymsko-katolicki filialny p.w. MB Nieustającej Pomocy, drewniana	1830 r.,	A-119 z 06.03.1969
52.	Żłobek	cmentarz grekokatolicki	pocz. XX w.	
53.	Żłobek	krzyż przydrożny	1922 r. (?)	

Załącznik nr 2

Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy Czarna ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Czarna (zarządzenie Nr 170/2021 Wójta Gminy Czarna z dnia 14 czerwca 2021 r.)

Lp.	Miejscowość	Nr obszar u AZP	Nr stan. w AZP	Nr stan. w miejsc.	Typ stanowiska	Chronologia	Nr Rej. Zabyt.
1.	Bystre	118-83	29	1	punkt osadniczy punkt osadniczy	epoka kamienia pradzieje	
2.	Bystre	118-83	30	2	punkt osadniczy	epoka kamienia	
3.	Bystre	118-83	31	3	punkt osadniczy	epoka brązu	
4.	Bystre	118-83	32	4	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
5.	Bystre	118-83	33	5	cerkiew	nowożytność	A-318 z 18.03.1970
6.	Bystre	118-83	34	6	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
7.	Bystre	118-83	35	7	cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność	
8.	Bystre	118-83	36	8	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
9.	Bystre	118-83	37	9	osada otwarta	nowożytność	
10.	Bystre	118-83	38	10	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
11.	Bystre	118-83	39	11	miejsce produkcji	nowożytność	
12.	Bystre	118-83	40	12	miejsce produkcji	nowożytność	
13.	Bystre	118-83	41	13	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
14.	Bystre	118-83	42	14	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
15.	Bystre	118-83	43	15	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
16.	Czarna Dolna	118-82	11	1	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
17.	Czarna Dolna	118-82	12	2	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
18.	Czarna Dolna	118-82	13	3	osada otwarta	nowożytność	

19.	Czarna Dolna	118-82	14	4	punkt osadniczy	epoka kamienia	
20.	Czarna Dolna	118-82	15	5	punkt osadniczy	epoka kamienia	
21.	Czarna Dolna	118-82	16	6	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
22.	Czarna Dolna	118-82	17	7	miejsce produkcji	nowożytność	
23.	Czarna Dolna	118-82	18	8	punkt osadniczy	epoka kamienia	
24.	Czarna Dolna	118-82	19	9	punkt osadniczy	nowożytność	
25.	Czarna Dolna	118-82	20	10	osada otwarta	nowożytność	
26.	Czarna Dolna	118-82	21	11	osada otwarta	nowożytność	
27.	Czarna Górna	118-83	1	1	punkt osadniczy	neolit	
28.	Czarna Górna	118-83	2	2	miejsce produkcji	nowożytność	
29.	Czarna Górna	118-83	3	3	osada otwarta	nowożytność	
30.	Czarna Górna	118-83	4	4	punkt osadniczy osada otwarta	epoka kamienia nowożytność	
31.	Czarna Górna	118-83	5	5	punkt osadniczy	epoka kamienia	
32.	Czarna Górna	118-83	6	6	osada otwarta	nowożytność	
33.	Czarna Górna	118-83	7	7	punkt osadniczy	nowożytność	
34.	Czarna Górna	118-83	8	8	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
35.	Czarna Górna	118-83	9	9	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
36.	Czarna Górna	118-83	10	10	punkt osadniczy	pradzieje	
37.	Czarna Górna	118-83	11	11	punkt osadniczy	nowożytność	
38.	Czarna Górna	118-83	12	12	punkt osadniczy	nowożytność	
39.	Czarna Górna	118-83	13	13	punkt osadniczy	pradzieje	
40.	Czarna Górna	118-83	14	14	punkt osadniczy	epoka kamienia	
41.	Lipie	119-83	2	1	osada otwarta	nowożytność	
42.	Lipie	119-83	3	2	punkt osadniczy	epoka kamienia	
43.	Lipie	119-83	4	3	osada otwarta	nowożytność	
44.	Lipie	118-83	18	4	punkt osadniczy	epoka kamienia	
45.	Lipie	118-83	19	5	punkt osadniczy	epoka kamienia	
46.	Lipie	118-83	20	6	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	A-319 z 18.03.1970
47.	Lipie	118-83	21	7	punkt osadniczy	paleolit schyłkowy	
48.	Lipie	118-83	22	8	osada otwarta	nowożytność	
49.	Lipie	118-83	23	9	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
50.	Lipie	118-83	24	10	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
51.	Lipie	118-83	25	11	punkt osadniczy	epoka kamienia	
52.	Michniowiec	119-83	5	1	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
53.	Michniowiec	119-83	6	2	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
54.	Michniowiec	118-83	26	3	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
55.	Michniowiec	118-83	27	4	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
56.	Michniowiec	118-83	28	5	punkt osadniczy	nowożytność	
57.	Michniowiec	118-83	45	7	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
58.	Michniowiec	118-83	46	8	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
59.	Michniowiec	118-83	47	9	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
60.	Michniowiec	118-83	48	10	punkt osadniczy	epoka kamienia	
61.	Michniowiec	118-83	49	11	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
62.	Michniowiec	118-83	50	12	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
63.	Michniowiec	118-83	51	13	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
64.	Michniowiec	118-83	52	14	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
65.	Michniowiec	118-83	53	15	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	

66.	Michniowiec	118-83	54	16	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
67.	Michniowiec	118-83	55	17	cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność	A-135 z 18.03.1969
68.	Michniowiec	118-83	44	18	miejsce produkcji	nowożytność	
69.	Paniszczów	118-82	1	1	osada otwarta	nowożytność	
70.	Paniszczów	118-82	2	2	cerkiew	nowożytność	
71.	Polana	119-82	2	1	osada otwarta	nowożytność	
72.	Polana	119-82	3	2	osada otwarta	nowożytność	
73.	Polana	119-82	4	3	osada otwarta	nowożytność	
74.	Polana	119-82	5	4	osada otwarta	nowożytność	
75.	Polana	119-82	6	5	kaplica	nowożytność	
76.	Polana	118-82	3	6	miejsce produkcji (młyn wodny)	nowożytność	
77.	Polana	118-82	4	7	cmentarzysko szkieletowe, płaskie	nowożytność	A-134 z 18.03.1969
78.	Polana	118-82	5	8	kościół; cmentarzysko szkieletowe, płaskie	nowożytność nowożytność	
79.	Rabe	117-83	1	1	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
80.	Rabe	117-83	2	2	śląd osadnictwa	epoka kamienia	
81.	Rabe	117-83	3	3	śląd osadnictwa	epoka kamienia, epoka nowożytna	
82.	Rosochate	119-82	7	1	osada otwarta	nowożytność	
83.	Rosochate	119-82	8	2	miejsce produkcji	nowożytność	
84.	Rosochate	119-82	9	3	fortyfikacje nowożytne	nowożytność	
85.	Rosolin	118-82	6	1	osada otwarta	nowożytność	
86.	Rosolin	118-82	7	2	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
87.	Rosolin	118-82	8	3	dwór	nowożytność	
88.	Serednie Małe	119-82	1	1	osada otwarta	nowożytność	
89.	Sokołowa Wola	118-82	9	1	osada otwarta	nowożytność	
90.	Sokołowa Wola	118-82	10	2	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
91.	Żłobek	118-83	15	1	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	
92.	Żłobek	118-83	16	2	cerkiew; cmentarzysko płaskie, szkieletowe	nowożytność nowożytność	
93.	Żłobek	118-83	17	3	miejsce kultowo-ofiarne	nowożytność	